

พัฒนาการของรูปแบบสถาปัตยกรรมพื้นที่ที่อยู่อาศัย ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในเขตจังหวัดพัทลุง¹

อิสริยา บุณณะอรรจน์

นักวิจัย

โครงการศึกษาวิจัยเพื่อจัดการความรู้เรื่องที่อยู่อาศัยและวิถีการอยู่อาศัย
ผ่านภูมิปัญญาท้องถิ่น พื้นที่ภาคใต้

กุลพัชร เสนิงค์ ณ อุษยา

ผู้ช่วยนักวิจัย

โครงการศึกษาวิจัยเพื่อจัดการความรู้เรื่องที่อยู่อาศัยและวิถีการอยู่อาศัย
ผ่านภูมิปัญญาท้องถิ่น พื้นที่ภาคใต้

บทคัดย่อ

บทความ “พัฒนาการของรูปแบบสถาปัตยกรรมพื้นที่ที่อยู่อาศัยทรงคุณค่าทางวัฒนธรรม
ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในพื้นที่จังหวัดพัทลุง” เป็นส่วนหนึ่งของ “โครงการศึกษาวิจัยเพื่อจัดการความรู้เรื่อง
ที่อยู่อาศัยและวิถีการอยู่อาศัยผ่านภูมิปัญญาท้องถิ่น พื้นที่ภาคใต้” ซึ่งทำการศึกษาชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่
ในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในเขตจังหวัดพัทลุง ซึ่งจากการศึกษาได้สังเคราะห์ข้อมูลสถาปัตยกรรม
พื้นที่เรือนที่อยู่อาศัยในพื้นที่ศึกษา รวมทั้งสิ้น 58 หลัง ซึ่งพบข้อมูลที่น่าสนใจหลายประเด็น คือ

1. อาชีพของเจ้าของเรือนกรณีศึกษามีทั้งการทำนา การทำสวนผลไม้ การทำสวนยาง การ
ประมง การค้า ซึ่งในอดีตนั้นแต่ละครัวเรือนจะมีอาชีพหลักที่ค่อนข้างชัดเจน และส่งผลกระทบต่อ
แบบแผนที่ชัดเจน แต่ในสถานการณ์ปัจจุบันนั้นไม่สามารถจำแนกเรือนออกเป็นอาชีพได้อย่างตรงไป
ตรงมานัก เนื่องจากแต่ละครัวเรือนนั้นได้ประกอบอาชีพที่หลากหลายแตกต่างไปจากบริบทของอดีต
โดยสิ้นเชิง

2. จากการศึกษาพบว่า พัฒนาการของสถาปัตยกรรมเรือนที่อยู่อาศัยสามารถจำแนกเรือน
ออกได้ตามบริบทแวดล้อมที่ส่งผลต่อพัฒนาการทางสถาปัตยกรรม 2 ประเด็น คือ “สถาปัตยกรรม
พื้นที่ที่อยู่อาศัยที่แสดงความสัมพันธ์กับสถาปัตยกรรมพื้นที่เรือนไทยภาคกลาง” และ “รูปแบบ
สถาปัตยกรรมพื้นที่เรือนที่อยู่อาศัยที่มีพัฒนาการของรูปแบบภายใต้บริบทแวดล้อมของพื้นที่”

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของ “โครงการศึกษาวิจัยเพื่อจัดการความรู้เรื่องที่อยู่อาศัยและวิถีการอยู่อาศัย
ผ่านภูมิปัญญาท้องถิ่น พื้นที่ภาคใต้” หัวหน้าโครงการวิจัย, อาจารย์ ดร. เกรียงไกร เกิดศิริ. สนับสนุนทุน
วิจัยโดยการเคหะแห่งชาติ ประจำปี พ.ศ. 2556

3. สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่อยู่อาศัยในระยะแรกนั้นได้รับรูปแบบจากสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนไทยภาคกลาง แต่เนื่องจากปัจจัยแวดล้อมด้านต่างๆ อาทิ ภูมิประเทศ ภูมิอากาศ วัสดุก่อสร้างในท้องถิ่น และวิถีวัฒนธรรม นั้นแตกต่างจากภาคกลางโดยสิ้นเชิง จึงทำให้รูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่รับมานั้นไม่สอดคล้องกับบริบทแวดล้อมของพื้นที่ เมื่อมีการสร้างเรือนใหม่จึงมีการปรับตัวเพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆ เพื่อให้สอดคล้องกับบริบทแวดล้อมของพื้นที่ ดังจะเห็นได้ว่าสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่อยู่อาศัยในพื้นที่จึงมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบมาโดยตลอด ความเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัด คือ รูปทรงหลังคาที่ระยะแรกนั้นใช้ “หลังคาทรงจั่ว” ต่อมาเปลี่ยนเป็น “หลังคาทรงปั้นหยา” ซึ่งเป็นรูปแบบหลังคาที่ป้องกันแดดฝนได้ดีกว่าหลังคาจั่ว เนื่องจากในพื้นที่ศึกษานั้นเป็นพื้นที่มีอากาศแปรปรวน มีลมและฝนรุนแรง และมีทิศทางการสาดไม่แน่นอน นอกจากนี้จากการศึกษาพบว่าในการก่อสร้างสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่อยู่อาศัยในอดีตจะให้ความสำคัญกับการหันหน้าเรือนไปทางทิศตะวันออก และให้ห้องนอนอยู่ทางด้านทิศใต้ และเปลี่ยนแปลงคติความเชื่อดังกล่าวในภายหลัง เมื่อมีการตั้งบ้านเรือนสัมพันธ์กับเส้นทางสัญจรทั้งทางน้ำ และทางบก

คำสำคัญ: สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัย / เรือนภาคใต้ / พัทลุง / วัฒนธรรมในการอยู่อาศัย / พัฒนาการทางรูปแบบสถาปัตยกรรม

1. ที่มาและความสำคัญของบทความวิจัย

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของ “โครงการวิจัยเพื่อจัดการความรู้เรื่องที่อยู่อาศัยและวิถีการอยู่อาศัยผ่านภูมิปัญญาท้องถิ่น พื้นที่ภาคใต้” สนับสนุนทุนวิจัยโดยการเคหะแห่งชาติ ประจำปี พ.ศ. 2556 ซึ่งคัดเลือกพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาใน จ.พัทลุง เพื่อศึกษา “สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่อยู่อาศัยเก่าแก่” หรือในภาษาถิ่นใต้เรียกว่า “เรือนแต่แรก” ซึ่งเต็มไปด้วยคุณค่าในหลากหลายมิติ ทั้งนี้มุ่งทำการศึกษา “สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่อยู่อาศัยที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ รวมไปถึงเป็นภาพสะท้อนให้เห็นสภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรม ของชุมชนนั้นๆ” ในบทความนี้จะนำเสนอประเด็นเรื่อง “พัฒนาการของรูปแบบสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยทรงคุณค่าทางวัฒนธรรมลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในพื้นที่จังหวัดพัทลุง” เป็นสำคัญ

2. ขั้นตอนการดำเนินการศึกษา

สืบเนื่องจากวัตถุประสงค์ในการศึกษามุ่งหมายเพื่อสร้าง “องค์ความรู้ (Knowledge)” ในลักษณะของการศึกษาแบบเป็น “องค์รวม (Holistic Approach)” และเพื่อหาคำอธิบายในลักษณะที่สะท้อนความเป็น “สากล (Universal)” ที่แสดงออกถึงจุดร่วมกันของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่อยู่อาศัยที่คัดเลือกมาเป็นกรณีศึกษา และศึกษาถึงอิทธิพลทางวัฒนธรรมระหว่างกันของเรือนกรณีศึกษากับพื้นที่อื่นๆ ที่มีความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์หรือวัฒนธรรมร่วมกัน เพื่อค้นคว้าถึงลักษณะร่วม และลักษณะที่แตกต่าง ตลอดจนพัฒนาการทางรูปแบบสถาปัตยกรรม ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับบริบททางวัฒนธรรมที่มีความซับซ้อน และสัมพันธ์กับยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลา การศึกษาในลักษณะดังกล่าวนี้จึงจำเป็นต้องใช้กรณีศึกษาในการทำวิจัยจำนวนมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพื่อให้ครอบคลุมความหลากหลายทางวัฒนธรรมตลอดจนรูปแบบทางสถาปัตยกรรม เพื่อให้การวิเคราะห์ การสังเคราะห์ และสรุปผล ค้นพบองค์ความรู้ว่าด้วยพัฒนาการ และรูปแบบของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยทรงคุณค่าในจังหวัดพัทลุง

นอกจากนี้ เมื่อพบ “องค์ความรู้” เกี่ยวกับรูปแบบ และพัฒนาการของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในเขต จ.พัทลุงแล้ว จะนำไปสู่การพัฒนาและการออกแบบระบบสารสนเทศ และการเสนอสู่สาธารณะและชุมชนเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการส่งเสริมให้เกิดการอนุรักษ์ และฟื้นฟูสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยทรงคุณค่าทางวัฒนธรรมต่อไป ทั้งนี้มีขั้นตอนการดำเนินการศึกษาวิจัย 10 ขั้นตอน คือ

1) การทบทวนวรรณกรรม และสารสนเทศต่างๆ ที่เกี่ยวข้องในส่วนที่ว่าด้วยเรื่องสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยภาคใต้ และในจังหวัดพัทลุง เพื่อให้ได้สถานภาพการศึกษา และความเข้าใจเบื้องต้นในสิ่งที่มิผู้ค้นคว้ามักจะมาก่อนหน้าแล้ว

2) สรุปคุณลักษณะสำคัญของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรมภาคใต้ และนำมาสู่การออกแบบกระบวนการดำเนินงาน

3) การศึกษาแผนที่ และภาพถ่ายดาวเทียมเพื่อวิเคราะห์ลักษณะภูมิประเทศที่คาดว่าจะมีการตั้งถิ่นฐานยาวนานตามลักษณะของชุมชนภาคใต้ที่กล่าวถึงจากการทบทวนวรรณกรรม และสารสนเทศในข้อที่ 1 เพื่อกำหนดพื้นที่เป้าหมายให้กระชับขึ้น

4) การสำรวจภาคสนามในพื้นที่จังหวัดพัทลุงโดยละเอียด โดยใช้ทำการสำรวจตามสมมติฐานตามประมวลได้จากการทบทวนสารสนเทศ และเอกสารต่างๆ ร่วมกับการประมวลข้อมูลจากการศึกษาแผนที่ และภาพถ่ายดาวเทียม ตลอดจนการประสานงานกับหน่วยงานส่วนท้องถิ่น ผู้ทรงคุณวุฒิทางวิชาการในท้องถิ่น ประชาชนท้องถิ่น องค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น และเครือข่ายของผู้สูงอายุที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่ศึกษา

5) การออกแบบแบบฟอร์มการเก็บข้อมูล และการสำรวจเบื้องต้น (Basic Survey) โดยคณะนักวิจัย ผู้ช่วยวิจัย และผู้ช่วยวิจัยภาคสนาม เพื่อศึกษาภาพรวมของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยทรงคุณค่าทางวัฒนธรรม พร้อมกับการทำฐานข้อมูลระบบพิกัดทางภูมิศาสตร์ของเรือนกรณีศึกษาต่างๆ ที่พิจารณาเห็นว่าควรค่าแก่การนำมาศึกษาเชิงลึก โดยทำการศึกษาในพื้นที่ต่างๆ ครอบคลุมน้ำทะเลสาบสงขลาในจังหวัดพัทลุง จำนวน 4 ครั้ง

6) การประชุมร่วมกับคณะกรรมการจากการเคหะแห่งชาติ เพื่อนำเสนอข้อมูลเบื้องต้นจากการเก็บข้อมูล และสำรวจเบื้องต้นประกอบการพิจารณากำหนดเกณฑ์ในการคัดเลือกกรณีศึกษา

7) การสำรวจพื้นที่เพื่อการคัดเลือกบ้านกรณีศึกษามาเพื่อทำการสำรวจเชิงลึกในด้านสถาปัตยกรรม และลักษณะการอยู่อาศัย ตลอดจนประวัติความเป็นมา และสภาพแวดล้อมของชุมชนร่วมกับคณะกรรมการจากฝ่ายวิชาการพัฒนาที่อยู่อาศัย การเคหะแห่งชาติ

8) การลงภาคสนามสำรวจจริงวัด และเก็บข้อมูลสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยกรณีศึกษาที่ถูกคัดเลือกว่าเป็นเรือนที่ทรงคุณค่าที่จะนำมาพัฒนาต่อเป็นแบบสถาปัตยกรรม และแบบคอมพิวเตอร์สามมิติ

9) นำผลการศึกษา และข้อค้นพบเบื้องต้นนำเสนอต่อผู้ทรงคุณวุฒิทางวิชาการด้านสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น และที่ประชุมวิชาการ เพื่อรับฟังความคิดเห็น และข้อเสนอแนะจากผู้ทรงคุณวุฒิและผู้ฟัง ในหัวข้อ “เรือนแต่แรกเมืองพัทลุง” ใน “งานสรรค์สาระสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น และสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม” ที่คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร เมื่อวันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ. 2556

10) การวิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อมูล เพื่อนำมาสู่การถอดรหัสและองค์ความรู้ที่แฝงอยู่ในสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัย ตลอดจนข้อมูลจากผู้อยู่อาศัยในเรือน เพื่อนำเสนอรายงานสรุปผลการศึกษา และการพัฒนาและการออกแบบระบบสารสนเทศ และการนำเสนอสู่สาธารณะ และชุมชนเพื่อสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ และฟื้นฟูสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยทรงคุณค่าทางวัฒนธรรมต่อไป

3. ข้อมูลเบื้องต้น และประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานเมืองพัทลุง

ชื่อของเมือง “พัทลุง” ในอดีตมีการเขียนที่หลากหลายอักขระวิธี อาทิ “พัตะลุง” “พัคตลุง” “พัทลูง” “พัคตลูง” “พัฒลูง” “พัททะลูง” และ “พัทลูง” ดังตัวอย่างเช่น อักขระวิธีการเขียนที่ปรากฏบนเหรียญโบราณ พ.ศ. 2426 เขียนว่า “พัททะลูง” และ “พัคตลูง” นอกจากนี้ ในเอกสารตะวันตกก็มีการกล่าวถึงชื่อเมืองพัทลุงที่แตกต่างกันไปด้วย อาทิเช่น เอกสารของเดอ ลา มาร์ วิศวกรชาวฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เขียนว่า “Bourdellun” สำหรับเอกสารในสนธิสัญญาเบอร์นีที่ทำขึ้นระหว่างสยามกับอังกฤษ สมัยรัชกาลที่ 3 เขียนว่า “Bondelun” และ “Merdelong” เป็นต้น ซึ่งความแตกต่างของการเขียนในเอกสารตะวันตกนั้นมาจากการบันทึกตามการออกเสียงซึ่งย่อมมีข้อจำกัดในการถ่ายเสียงมาเป็นอักขระวิธี นอกจากนี้ ชื่อในภาษาไทยที่แตกต่างกันนั้น ยังเป็นผลมาจากวิธีการเขียนอักขระที่ต่างกันไปตามแต่ละช่วงสมัย หรือมีสาเหตุมาจากความหมายของชื่อที่แตกต่างกันก็เป็นไปได้ทั้งสิ้น นอกจากนี้ คำที่ต่อท้ายว่า “ตะลุง” นั้น อาจเป็นคำที่มีความหมายถึง “เสาলামช้าง” หรือ “ไม้หลักผูกช้าง” ก็อาจเป็นไปได้ทั้งสิ้นซึ่งในปัจจุบันยังไม่มีข้อยุติในประเด็นเรื่องชื่อ และความหมายของชื่อเมืองพัทลุงว่ามีสาเหตุ หรือมีความหมายมาจากอะไรอย่างแน่ชัด

ที่ตั้งของจังหวัดพัทลุงมีการตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ดังหลักฐานการค้นพบขวานหินขัดสมัยหินใหม่ที่ อ.เมืองฯ อ.เขาชัยสน และ อ.ปากพะยูน ซึ่งมีอายุประมาณ 2,500-4,000 ปี มาแล้ว อย่างไรก็ตาม ไม่สามารถบ่งชี้ได้ว่ามนุษย์ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์เหล่านั้นได้พัฒนาขึ้นเป็นคนพื้นเมืองในพื้นที่หรือไม่ หรืออพยพไปตั้งถิ่นฐานยังพื้นที่ใด ต่อมาในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมาเป็นช่วงเวลาที่คาบสมุทรภาคใต้มีการตั้งถิ่นฐานขึ้นเป็นชุมชนที่ปฏิสัมพันธ์กับการค้าขายฝั่งทะเลที่เชื่อมต่อโลกจีนและอินเดีย ซึ่งมีพัฒนาการขึ้นเป็นชุมชนและรัฐในเวลาต่อมา ซึ่งพื้นที่เมืองพัทลุงที่ตั้งอยู่ริมทะเลสาบน้ำจืดขนาดใหญ่ ซึ่งปัจจุบันคือ “ทะเลน้อย” และ “ทะเลหลวง” ซึ่งหมายถึงพื้นที่ทะเลสาบสงขลาตอนบนและตอนกลาง ด้วยทำเลที่ตั้งดังกล่าวทำให้เมืองพัทลุงทำหน้าที่เป็นอู่ของข้าวปลาอาหารที่สำคัญของคาบสมุทรภาคใต้ และทำหน้าที่เป็นดินแดนหลังเมืองท่าของบรรดาเมืองท่าต่างๆ ที่ตั้งอยู่ริมชายฝั่งทะเล นอกจากนี้ ในราวพุทธศตวรรษที่ 13-14 เมืองพัทลุงเป็นชุมชนที่ได้รับวัฒนธรรมพุทธศาสนาแบบมหายาน ดังปรากฏหลักฐานเป็นโบราณวัตถุ และโบราณสถานบริเวณถ้ำคูหาสวรรค์ และถ้ำเขาอกทะลุ เป็นต้น

จนกระทั่งในราวพุทธศตวรรษที่ 19 เมืองพัทลุงได้ทำหน้าที่เป็นเมืองสำคัญภายใต้อำนาจของราชธานีกรุงศรีอยุธยาที่ขยายอำนาจลงมาเพื่อควบคุมเส้นทางการค้าภาคพื้นมหาสมุทร ดังกล่าวถึงในเอกสารกฎหมายพระอัยการนาทหารหัวเมือง พ.ศ. 1998 ในสมัยพระบรมไตรโลกนาถระบุว่าเมืองพัทลุงมีฐานะเป็นหัวเมืองชั้นตรีของอยุธยา ซึ่งแต่เดิมที่ตั้งเมืองพัทลุงนั้นตั้งอยู่บนคาบสมุทรสทิงพระซึ่งมีศักยภาพในการผลิตข้าว และการค้าทางทะเล นอกจากนี้ พระตำราเพื่อกลับไปเมืองพัทลุงที่ตราขึ้นในราวรัชกาลพระเอกาทศรถได้กล่าวถึงวัดต่างๆ ที่ขึ้นกับเมืองพัทลุง แต่ทว่าชื่อวัดเหล่านี้เป็นวัดที่ปรากฏอยู่บนคาบสมุทรสทิงพระ แต่ต่อมาภายหลังได้ย้ายเข้ามายังดินแดนหลังเมืองท่าซึ่งไม่มีศักยภาพต่อการทำการค้าทางทะเลเหมือนเดิมนั้น สันนิษฐานว่าทำเลที่ตั้งริมฝั่งทะเลดังกล่าวประสบปัญหาการถูกโจมตีจากโจรสลัดจึงเป็นเหตุให้ย้ายเมืองเข้าไปยังพื้นที่ตอนในแผ่นดิน

ในราชวาระของพระเจ้าทรงธรรม สมัยอยุธยา มีชาวมุสลิมนามว่า “ตะโตะโมกอล” ต้นตระกูลของสุลต่านสุไลมานเมืองสงขลา ได้เริ่มเข้ามาตั้งชุมชนเมืองท่าที่หัวเขาแดงซึ่งเป็นปากทะเลสาบสงขลา ซึ่งเป็นท่าเลทองที่เรือสำเภาเข้ามาจอดแวะพักเพื่อเตรียมเสบียงอาหารตลอดจนแลกเปลี่ยนสินค้าต่างๆ กับสินค้าพื้นเมือง พระเจ้าทรงธรรมแห่งกรุงศรีอยุธยาจึงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งตะโตะโมกอลเป็นเจ้าเมืองสงขลาทำหน้าที่ต่างๆ แทนราชธานีอยุธยา และดูแลพื้นที่คาบสมุทรภาคใต้ตั้งแต่ตอนล่างของเมืองนครศรีธรรมราชมาจนจรดเขตเมืองปัตตานี ตลอดจนพื้นที่ตอนในแผ่นดินในเขตเมืองตรัง พัทลุง และสงขลา

ต่อมาในสมัยสุลต่านสุไลมานขึ้นเป็นเจ้าเมืองสงขลาได้ส่งพาริซีผู้เป็นน้องชายไปเป็นปลัดเมืองสร้างใหม่ที่เขาชัยบุรี ปัจจุบันอยู่ในเขต จ.พัทลุง เพื่อป้องกันศัตรูที่จะมาโจมตีเมืองสงขลาทางบก ภายหลังได้รับโปรดเกล้าฯ ให้เป็นเจ้าเมืองพัทลุงจนกระทั่งสิ้นกรุงศรีอยุธยาเมื่อปี พ.ศ. 2310

ต่อมาในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ เมืองพัทลุงได้ย้ายสถานที่ตั้งเมืองหลายครั้ง และซึ่งในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ยกฐานะเมืองพัทลุงเป็นเมืองชั้นโท โดยมีเจ้าเมืองที่สร้างความเจริญและความมั่นคงให้กับบ้านเมืองหลายท่าน เช่น พระยาพัทลุง (ขุนคางเหล็ก) พระยาวิชิตเสนา (ทองขาว) พระยาอภัยบริรักษ์ (จ้อย จันทรโรจน์วงศ์) ครั้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ปฏิรูปการปกครองเป็นแบบเทศาภิบาลใน พ.ศ. 2437 และประกาศจัดตั้งมณฑลนครศรีธรรมราชขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2439 ประกอบด้วยเมืองต่างๆ คือ นครศรีธรรมราช พัทลุง สงขลา และหัวเมืองทั้ง 7 ที่เป็นเมืองปัตตานีเดิม สำหรับเมืองพัทลุงแบ่งการปกครองออกเป็น 3 อำเภอ คือ อำเภอกลางเมือง อำเภออุตร อำเภอทักษิณ ขณะนั้นตัวเมืองตั้งอยู่ในท้องที่ตำบลลำปำ จนกระทั่ง พ.ศ. 2467 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายเมืองมาอยู่ที่ตำบลคูหาสวรรค์เพื่อให้ใกล้ทางรถไฟ และสะดวกในการติดต่อกับเมืองต่างๆ

อย่างไรก็ดี ศูนย์กลางของเมืองพัทลุงได้มีการย้ายที่ไปมาผันแปรไปตามบริบทแวดล้อม เช่น ที่ตั้งที่ “โคกเมืองแก้ว” ปัจจุบันอยู่ที่ ต.จองถนน อ.เขาชัยสน, ที่ตั้งที่ “บ้านควนแร่” ปัจจุบันอยู่ที่ ต.ควนมะพร้าว อ.เมืองฯ, ที่ตั้งที่ “เขาชัยบุรี (เขาเมือง)” ปัจจุบันอยู่ที่ ต.ชัยบุรี อ.เมืองพัทลุง, ที่ตั้งที่ “ท่าเสม็ด” ปัจจุบันอยู่ที่ ต.ท่าเสม็ด อ.ชะอวด จ.นครศรีธรรมราช, ที่ตั้งที่ “เมืองพระรถ” ปัจจุบันอยู่ที่ ต.ควนมะพร้าว อ.เมืองฯ, ที่ตั้งที่ “บ้านควนมะพร้าว” ปัจจุบันอยู่ที่ ต.พญาขัน อ.เมืองฯ, ที่ตั้งที่ “บ้านม่วง” ปัจจุบันอยู่ที่ ต.พญาขัน อ.เมืองฯ และ ที่ตั้งที่ “บ้านโคกลุง” ปัจจุบันอยู่ที่ ต.ลำปำ อ.เมืองฯ และลำดับสุดท้าย คือ เมืองพัทลุงที่ “ตำบลคูหาสวรรค์” ตรงตำแหน่งปัจจุบันเพื่อเชื่อมต่อกับเส้นทางรถไฟที่เชื่อมต่อระหว่างกรุงเทพ และชุมทางหาดใหญ่

ต่อมาในปี พ.ศ. 2476 ได้ยกเลิกการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ได้มีการจัดระเบียบการบริหารราชการส่วนภูมิภาคใหม่เป็นจังหวัดและอำเภอ ทำให้เมืองพัทลุงมีฐานะเป็นจังหวัดหนึ่งของประเทศ และในปัจจุบันจังหวัดพัทลุง แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 11 อำเภอ คือ อ.เมืองพัทลุง อ.ควนขนุน อ.เขาชัยสน อ.ปากพะยูน อ.กงหรา อ.ตะโหมด อ.ป่าบอน อ.ศรีบรรพต อ.ป่าพะยอม อ.บางแก้ว และ อ.ศรีนครินทร์

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าศูนย์เมืองพัทลุงจะย้ายไปมาหลายแห่ง แต่ทว่าพื้นที่ที่ดำรงบทบาทมา โดยตลอดสืบเนื่องมาตั้งแต่เมื่อแรกตั้งเมือง จนกระทั่งศูนย์กลางการปกครองย้ายออกไปตั้งที่อื่น แต่ ทว่าพื้นที่ดังกล่าวก็ยังมีที่ตั้งถิ่นฐานสืบเนื่องมาจนกระทั่งปัจจุบัน พื้นที่ดังกล่าวคือศูนย์กลางเมือง พัทลุงที่ท้องที่ “ลำปำ” ซึ่งในช่วงเวลาประมาณ 100 กว่าปีตั้งแต่แรกตั้งจนกระทั่งปัจจุบันยังคงทำ หน้าที่ของตนอยู่คู่ขนานกับเมืองพัทลุงใหม่ที่ย้ายมาตั้งบริเวณสถานีรถไฟ เนื่องจากมีทำเลที่ตั้งอยู่ใน ตำแหน่งที่เป็นศูนย์กลางแลกเปลี่ยนทรัพยากร และสินค้าจากกลุ่มทะเลสาบสงขลาที่ต้องขนส่งทางเรือ ที่มีปริมาณ และมูลค่าการค้าขายสูงมาก ลำปำจึงทำหน้าที่เป็นจุดแลกเปลี่ยนสินค้าและเป็นตำแหน่ง การเปลี่ยนรูปแบบการขนส่ง (Mode of Transportation) กล่าวคือ มีการรับสินค้าจากพื้นที่ตอนใน (Hinter Land) และลงเรือไปค้าขายยังทะเลสาบสงขลาตอนล่าง รวมไปถึงเป็นจุดที่มีการเชื่อมต่อ ของเส้นทางการค้าทางน้ำกับเส้นทางรถไฟเพื่อเข้ากรุงเทพมหานคร รวมทั้งเส้นทางการค้าทางบก ข้ามเทือกเขาบรรทัดข้ามไปยังชายฝั่งทะเลอันดามันซึ่งเป็นที่ตั้งของเมืองตรังอีกด้วย เส้นทางดังกล่าว เป็นเส้นทางการค้าข้ามคาบสมุทรที่สำคัญอีกเส้นทางหนึ่งของภาคใต้ ซึ่งเส้นทางที่ตัดอยู่ทางปาก ตะวันออกของเทือกเขาบรรทัดฝั่งเมืองพัทลุงนั้น กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ในขณะที่เป็นผู้สำเร็จราชการ มณฑลนครศรีธรรมราชเป็นผู้นำการก่อสร้าง ในขณะที่เส้นทางที่ตัดอยู่ปากตะวันตกของเทือกเขา บรรทัดฝั่งเมืองตรัง พระยารัษฎานุประดิษฐ์มหิศรภักดี (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) เป็นผู้ดำเนินการ² ซึ่งปัจจุบันรู้จักกันว่า “ถนนเขาพับผ้า”

จากที่กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์จะสะท้อนให้เห็นความสำคัญของเมืองพัทลุงที่ มีต่อศูนย์กลางที่กรุงรัตนโกสินทร์ ดังจะเห็นได้ว่าราชสำนักกรุงรัตนโกสินทร์ได้มีบทบาทในการกำกับ ดูแลเมืองพัทลุงอย่างใกล้ชิดดังที่สะท้อนในเอกสารประวัติศาสตร์ต่างๆ นอกจากนี้ ยังมีความสัมพันธ์ ทางวัฒนธรรมระหว่างกันอีกด้วย ดังสะท้อนให้เห็นผ่านพุทธศิลปสถาปัตยกรรมต่างๆ เช่น “วัดวัง” “วัดสุนทรवास” “วัดวิหารเบิก” “วัดยางงาม” เป็นต้น แต่ทว่าความสัมพันธ์ดังกล่าวมาข้างต้นที่ สะท้อนผ่านศิลปสถาปัตยกรรมนั้น อาจเป็นความสัมพันธ์โดยตรงกับกรุงเทพ หรือเป็นความสัมพันธ์ โดยอ้อมผ่านนครศรีธรรมราชก็เป็นไปได้ทั้งสิ้น

กรณีศึกษาที่แสดงความสัมพันธ์ดังกล่าวอย่างเด่นชัด ขอยกตัวอย่าง “วัดวัง” ประวัติใน พงศาวดารเมืองพัทลุง กล่าวว่า “พระยาพัทลุง (ทองขาว)” (ดำรงตำแหน่งระหว่าง ปี พ.ศ. 2334- 2360) เป็นผู้สร้างวัด แต่ไม่มีหลักฐานว่าสร้างขึ้นในปีใด แต่เมื่อสร้างแล้วเสร็จฉลองในวันที่ 15 ค่ำ เดือน 7 ปี พ.ศ. 2359 ต่อมา “พระยาพัทลุง (ทับ)” ได้ทำการบูรณะวัดวัง โดยให้หลวงยกกระบัตร (นิม) ไปรื้ออิฐจากกำแพงเมืองเก่าเขาชัยบุรี ได้ทำการฉลองวัดอีกครั้งหนึ่งเมื่อวันพฤหัสบดี ขึ้น 14 ค่ำ เดือน 8 พ.ศ. 2403 และถือว่าเป็นวัดสำคัญประจำเมืองพัทลุงที่ลำปำ และใช้เป็นสถานที่พระราช พิธีถือน้ำพิพัฒน์สัจจาของข้าราชการเมืองพัทลุงเพื่อแสดงความจงรักภักดีต่อราชสำนักรัตนโกสินทร์ ในช่วงเวลาที่เมืองยังตั้งอยู่ที่ตำบลลำปำ และเมื่อย้ายเมืองไปยังตำบลคูหาสวรรค์ในปี พ.ศ. 2467 วัดวังก็ชำรุดทรุดโทรมลงอย่างมากจนมาบูรณปฏิสังขรณ์ใหม่ในภายหลัง

² ประทุม ชุ่มเพ็งพันธ์. ศิลปวัฒนธรรมภาคใต้. กรุงเทพฯ: สุวีริยะสาส์น. 2548. หน้า 105.

ภาพที่ 1: จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดวัง ใช้ฉากพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาทซึ่งเป็นพระที่นั่งที่สร้างอยู่บนกำแพงพระบรมมหาราชวังทางด้านทิศตะวันออกถูกถ่ายทอดเป็นส่วนหนึ่งของภาพจิตรกรรมฝาผนัง แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองพัทลุงและกรุงเทพฯ ในช่วงเวลาดังกล่าวอย่างใกล้ชิด

ภาพที่ 2: นอกจากภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดวังจะได้รับอิทธิพลจากจารีตในการเขียนจิตรกรรมฝาผนังจากกรุงเทพฯ ไป แต่ทว่ายังสอดแทรกภูมิทัศน์และสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นอันเป็นเอกลักษณ์ไว้ในงานจิตรกรรมฝาผนังดังกล่าวด้วย ในภาพจะเห็นการเขียนเป็นชะวากของทะเลสาบ มีเกาะที่มีชุมชนชาวจีนตั้งถิ่นฐานดังภาพจิตรกรรมฝาผนังที่แสดงสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนเครื่องก่อแบบจีน นอกจากนี้ยังเขียนเป็นลำคลองเชื่อมต่อเข้ามายังพื้นที่ตอนใน และมีชาวจีนเป็นผู้ดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เช่น การค้าขาย และการเลี้ยงปลุสดัว

ในวัดวังได้กำหนดพื้นที่เป็นเขตพุทธาวาสโดยมีพระอุโบสถแบบไทยประเพณีที่ได้รับอิทธิพลจากพระวิหารหลวงวัดพระบรมธาตุนครศรีธรรมราช ซึ่งมีความใกล้ชิดกับรูปแบบศิลปสถาปัตยกรรมจากอยุธยาและรัตนโกสินทร์ ภายในพระอุโบสถเขียนจิตรกรรมฝาผนังที่แสดงให้เห็นชัดเจนว่าได้รับอิทธิพลจากกรุงเทพ โดยมีประวัติศาสตร์กล่าวว่านายช่างที่เขียนภาพจิตรกรรมฝาผนัง คือ “ช่างสุน” ตำแหน่งหลวงเทพบัณฑิตเมืองพัทลุง นอกจากท่วงทีในการแสดงออกที่แสดงให้เห็นชัดเจนว่ามีความสัมพันธ์กับเทคนิควิธีการในการเขียนจิตรกรรมแบบกรุงเทพแล้ว การผูกโครงเรื่องในการเขียนภาพยังใช้ภาพปราสาทราชมณเฑียรในพระบรมมหาราชวังเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ด้วย สันนิษฐานว่าเขียนขึ้นราวปลายรัชกาลที่ 3 ถึงต้นรัชกาลที่ 4 ซึ่งในที่นี้บ่งชี้โดยใช้ภาพจากจิตรกรรมฝาผนังที่เขียนรูปพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ซึ่งเป็นพระที่นั่งปราสาทยอดมณฑปในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 (ดูภาพที่ 1) เป็นตัวกำหนดอายุของจิตรกรรมฝาผนังวัดวัง

4. เกณฑ์ในการคัดเลือกกรณีศึกษา

เนื่องจากการวิจัยในส่วนนี้มุ่งไปสู่การสังเคราะห์ข้อมูลเพื่อค้นหาคำตอบหรือความรู้ว่าด้วยพัฒนาการและรูปแบบของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยทรงคุณค่าในจังหวัดพัทลุง จึงมีความจำเป็นต้องใช้กรณีศึกษาในการทำวิจัยจำนวนมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพื่อให้ครอบคลุมความหลากหลายทางวัฒนธรรม ตลอดจนรูปแบบทางสถาปัตยกรรม เพื่อนำข้อมูลที่ได้นำไปสู่การวิเคราะห์ การสังเคราะห์ และสรุปผล ทั้งนี้จึงได้กำหนดเกณฑ์ในการคัดสรรกรณีศึกษาดังรายละเอียดต่อไปนี้

เกณฑ์ข้อที่	คำอธิบายเกณฑ์
1	เป็นสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่พักอาศัยที่มีอายุการก่อสร้างเก่าแก่ และเป็นตัวอย่างที่หาได้ยากยิ่ง (Rarity) ซึ่งเป็นตัวแทนของรูปแบบ และพัฒนาการของที่อยู่อาศัยของภาคใต้
2	เป็นสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่พักอาศัยที่เป็นตัวอย่างอันโดดเด่น หรือมีเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมที่เป็นตัวแทนของเรือนพื้นถิ่นภาคใต้
3	เป็นสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่พักอาศัยที่สะท้อนถึงการปรับตัวให้สอดคล้องสัมพันธ์กับระบบนิเวศ และภูมิประเทศ ภูมิอากาศอันมีลักษณะเฉพาะของภาคใต้
4	เป็นสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่พักอาศัยที่สะท้อนถึงความสัมพันธ์กับวิถีทางวัฒนธรรมของภาคใต้
5	เป็นสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่พักอาศัยที่สะท้อนถึงความสัมพันธ์กับอาชีพอันเป็นเอกลักษณ์ของภาคใต้
6	เป็นสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่พักอาศัยที่สะท้อนถึงภูมิปัญญาในการก่อสร้าง และการใช้วัสดุก่อสร้างพื้นถิ่น อันเป็นลักษณะเฉพาะของภาคใต้

จากการสำรวจขั้นพื้นฐาน (Basic Survey) เพื่อประเมินเงื่อนไขการศึกษาตามเกณฑ์ที่กล่าวมาข้างต้น เพื่อนำมาสู่การวิจัยเชิงลึกด้วยการสำรวจจริงวัด บันทึกภาพ ตลอดจนการสัมภาษณ์เจ้าของเรือน และได้เรียนกรณีสึกขารวมทั้งสิ้น 58 หลัง โดยจำแนกเป็นกรณีสึกขาใน อ.ควนขนุน คือ ต.พนาตุง 9 หลัง, ต.ทะเลน้อย 3 หลัง, อ.เมืองฯ คือ เทศบาลลำปำ 19 หลัง, ต.ลำปำ 3 หลัง ต.ทานโพธิ์ 7 หลัง อ.เมืองฯ, อ.เขาชัยสน คือ ต.คลองขุด 1 หลัง, ต.จองถนน 7 หลัง, อ.บางแก้ว คือ ต.นาปะขอ 3 หลัง, อ.ปากพะยูน คือ ต.ฝาละมี จำนวน 6 หลัง

5. พัฒนาการของรูปแบบสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่อยู่อาศัยชุมชนน้ำทะเลสาบสงขลาในเขตจังหวัดพัทลุง

จากประวัติศาสตร์ของเมืองพัทลุงที่กล่าวมาข้างต้น แสดงให้เห็นว่าเมืองพัทลุงมีความสัมพันธ์กับราชธานีส่วนกลางในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาอย่างใกล้ชิด นับตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนกระทั่งปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม การย้ายที่ตั้งของเมืองอยู่บ่อยครั้งด้วยหลายปัจจัย ทำให้มีตัวแบบในการศึกษารูปแบบทางสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยของชาวพัทลุงไม่มากนัก และมีอายุย้อนไปได้ประมาณ 100 ปี อีกทั้งสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตจึงทำให้มีการเปลี่ยนแปลงทั้งในแง่ของการซ่อมแซม การต่อเติม การปรับลดขนาด การรื้อลง และการสร้างใหม่อยู่ตลอดเวลา ยิ่งทำให้ตัวอย่างสำหรับให้ศึกษา ยิ่งมีน้อยลง และส่วนใหญ่ไม่ได้มีสภาพเป็นเช่นเมื่อแรกสร้าง สิ่งทีกล่าวมานี้ล้วนแต่เป็นข้อจำกัดสำคัญในการศึกษาประเด็นนี้ทั้งสิ้น

ทั้งนี้ขอจำแนกรายละเอียดของพัฒนาการของรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่สัมพันธ์กับบริบทแวดล้อมต่างๆ ในลักษณะของการพรรณนา ดังการจัดหมวดหมู่ของเรือนกรณีสึกขา ดังนี้

5.1 สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยที่แสดงความสัมพันธ์กับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนไทยภาคกลาง

5.2 รูปแบบสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่อยู่อาศัยที่มีพัฒนาการของรูปแบบภายใต้บริบทแวดล้อมของพื้นที่

5.1 สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยที่แสดงความสัมพันธ์กับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนไทยภาคกลาง

จากการศึกษาพบว่า สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยที่เก่าแก่ที่สุดหลงเหลืออยู่ที่ ต.ลำป่า เนื่องจากเคยเป็นศูนย์กลางเมืองพัทลุงเก่าก่อนที่จะย้ายเมืองไปยัง ต.คูหาสวรรค์ ในขณะที่ชุมชนอื่นๆ ที่เคยเป็นที่ตั้งเมืองเช่นเดียวกันนั้นไม่พบสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยที่มีอายุเก่าแก่ร่วมสมัยกับการตั้งเมืองในพื้นที่นั้นๆ หลงเหลืออยู่ สันนิษฐานว่าที่ตั้งต่างๆ ดังกล่าวมานั้น มีการตั้งถิ่นฐานในระยะสั้น และไม่มั่งคั่งเท่าท้องที่ลำป่า จึงไม่ปรากฏการสร้างสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยที่ถาวร นอกจากนี้ สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยที่แสดงความสัมพันธ์กับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนไทยภาคกลางนั้นจัดเป็นเรือนในยุคต้นๆ ที่มีการก่อสร้างในพื้นที่ศึกษา ซึ่งในปัจจุบันถือว่าเป็นตัวอย่างที่หาได้ยากยิ่ง เนื่องจากระยะเวลาผ่านมายาวนาน ประกอบกับการสร้างเรือนในอดีตนั้นใช้วัสดุก่อสร้างที่มีอายุการใช้งานไม่นานนัก ในขณะที่ภาคใต้เป็นพื้นที่ที่มีสภาวะอากาศแปรปรวน ทำให้การเสื่อมสภาพของวัสดุยิ่งรวดเร็วยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม มีเรือนที่สามารถใช้เป็นกรณีศึกษาหลงเหลืออยู่ 2 กรณีศึกษา คือ "เรือนเจ้าเมืองพัทลุงหลังเก่า" และ "เรือนเจ้าเมืองพัทลุงหลังใหม่"³ ที่แสดงความใกล้ชิดกับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยเรือนไทยภาคกลางอย่างมาก กล่าวคือ รูปทรงภายนอกที่เป็นเรือนยกพื้นสูง หลังคาทรงจั่ว และตกแต่งปลายของบ้านลมด้วยตัวเสา อันเป็นผลมาจากการเชื่อมต่อกันอย่างใกล้ชิดระหว่างพัทลุงกับกรุงเทพดังกล่าวมาข้างต้น

สำหรับ "เรือนเจ้าเมืองพัทลุงหลังเก่า" หรือ "เรือนพระยาวรุฒมิไวยฯ เจ้าเมืองพัทลุง" สร้างขึ้นโดยเจ้าพระยาอภัยบริรักษ์ (น้อย จันทวิโรจน์) ในขณะที่ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าเมืองพัทลุงระหว่างปี พ.ศ. 2412-2431 ซึ่งอยู่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ซึ่งนับมาจนกระทั่งปัจจุบันจะมีอายุประมาณ 140 ปี ที่กล่าวมาข้างต้นว่าพระยาอภัยบริรักษ์เป็นเจ้าเมืองพัทลุงถึงปี พ.ศ. 2531 เนื่องจากท่านได้กราบบังคมทูลลาออกจากราชการเนื่องจากความชราภาพ และดวงตามองเห็นไม่ชัดเจน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จึงโปรดเกล้าฯ สถาปนาให้เป็น "พระยาวรุฒมิไวย วัฒนคุณวิสัย อิศรศักดิ์พิทักษ์ราชกิจ นริศราชภักดี อภัยพิริยพาหะ จางวางเมืองพัทลุง" และท่านก็ได้พักอาศัยในเรือนหลังนี้จนถึงอนิจกรรมในปี พ.ศ. 2446

นอกจากนี้ เรือนดังกล่าวยังมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ กล่าวคือ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสเมืองพัทลุงในคราวเดียวกันกับการเสด็จประพาสเมืองอื่นๆ ในคาบสมุทรมลายู เมื่อเดือนกรกฎาคม รศ. 108 หรือประมาณ ปี พ.ศ. 2432 โดยกล่าวว่า พระองค์ได้เสด็จไปทอดพระเนตรเมืองพัทลุงโดยเสด็จพระราชดำเนินทางสถลมารคตาม

³ ในการวิจัยนี้ใช้คำว่า "เรือนเจ้าเมือง" ไม่ใช่คำว่า "จวนเจ้าเมือง" เนื่องจากพิจารณาเห็นว่าเป็นเรือนที่พักอาศัยส่วนตัว มิใช่เป็นเรือนที่ราชการสร้างให้เป็นบ้านประจำตำแหน่ง อย่างไรก็ตาม ในเอกสารเผยแพร่ของกรมศิลปากรเรียกว่า "วังเจ้าเมือง"

ถนนข้างวัดอนุราชธาราม ผ่านตลาดที่มีการค้าขายกันอย่างประปราย และไม่มีใครอุดมสมบูรณ์มากนัก และเสด็จไปยังวัดวังจากนั้นเดินทางกลับมาที่เรือนพระยาจางวางเพื่อลงเรือไปดูลำคลองลำป่า⁴

แผนผังของเรือนนั้น มีเรือนประธานก่อสร้างเป็นเรือนแฝดวางตัวในแนวตะวันออก-ตะวันตก ตามความเชื่อเรื่องการวางทิศของตัวเรือนตามคติภาคใต้ หรือที่เรียกการวางผังแบบดังกล่าวในภาษาถิ่นใต้ว่า "ลอยหวัน" ซึ่งหมายถึง "ตามตะวัน" และมีเรือนครัวอยู่ทางตะวันตกของตัวเรือน ซึ่งการวางผังเรือนมีความน่าสนใจ 3 ประเด็น คือ

1) การวางเรือนนอนอยู่ทางด้านทิศใต้ เนื่องจากกำกับโดยทิศหวนนอน หรือการหันหวนนอน ไปทางทิศใต้อันเป็นธรรมเนียมที่ต้องปฏิบัติของคนท้องถิ่นภาคใต้

2) การวางตัวเรือนตามคติความเชื่อที่กำกับให้เรือนนอนอยู่ทางซ้ายมือของบันไดประธาน ทางด้านตะวันออก

3) เส้นทางคมนาคมทางน้ำซึ่งอยู่ทางทิศใต้ และถนนอยู่ทางทิศเหนือของเรือน จากปัจจัยจำกัดตามคติความเชื่อเรื่องการวางผัง และลักษณะการใช้สอยและการเข้าถึงดังกล่าวมาข้างต้น จึงจะเห็นได้ว่า ส่งผลให้การวางผังเรือนหลังนี้มีความพิเศษเฉพาะตัวและมีวิธีการแก้ปัญหาที่น่าสนใจ

เนื่องจากคติความเชื่อเรื่อง "ทิศหวนนอน" ของคนใต้ที่จะนอนหันหัวไปทางนอกเรือนทางทิศใต้ ทำให้การออกแบบวางผัง "เรือนนอน" ออกเสียงในภาษาถิ่นใต้ว่า "เรีนนอน" โดยใช้พื้นที่มุมทิศตะวันตกเฉียงใต้ของผังพื้นเรือน ซึ่งทำให้สามารถกำหนดทิศหวนนอนให้หันหัวออกไปทางนอกเรือน และหันไปทางทิศใต้ได้ตามคติความเชื่อ แต่เนื่องจากคลองลำป่าซึ่งเป็นเส้นทางสัญจรทางน้ำอยู่ทางทิศใต้จึงมีวางแนวบันไดลงจากเรือนทางทิศใต้ อย่างไรก็ตาม หากกำหนดให้บันไดดังกล่าวเป็นบันไดหลัก จะทำให้เรือนนอนกลับกลายเป็นอยู่ทางปากขวามือ ซึ่งตามปกติในการวางผังเรือนตามจารีตของภาคใต้จะกำหนดให้เมื่อขึ้นทางบันไดหลักจะพบว่าเรือนนอนอยู่ทางซ้ายมือ ในกรณีนี้ จะเห็นได้ว่ามีการปรับผังของเรือนให้เป็นไปตามคติด้วยการสร้างบันไดทางขึ้นทางด้านทิศเหนือของเรือนมีลักษณะเช่นเดียวกับบันไดทางทิศใต้ ซึ่งทำให้เมื่อขึ้นเรือนจากบันไดดังกล่าวนี้ จะทำให้เรือนนอนอยู่ทางซ้ายมือ และมี "เรือนครัว" ออกเสียงในภาษาถิ่นใต้ว่า "เรีนครัว" อยู่ทางขวามือเป็นไปตามคติในการวางผังแบบดั้งเดิม นอกจากนี้ ทางเข้าเรือนด้านทิศเหนือยังสัมพันธ์กับเส้นทางสัญจรทางบกที่ได้ตัดขึ้นด้วยหมายจะให้เป็นถนนสายหลักของเมือง⁵ จึงเห็นได้ว่าการออกแบบวางผังเรือนหลังนี้ ได้นำคติความเชื่อต่างๆ มาผสมผสานกับลักษณะเฉพาะตัวของพื้นที่ได้อย่างลงตัว จนทำให้มีการใช้สอยเรือนได้อย่างเหมาะสมแต่ทว่ายังรักษาคติความเชื่อต่างๆ ไว้ได้อย่างครบถ้วน

⁴ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7. "พระราชหัตถเลขาฉบับที่ 2 วันที่ 29 กรกฎาคม รัตนโกสินทร์ศก 108". ใน พระราชหัตถเลขาในรัชกาลที่ 5 เรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู รวม 4 คราว (รศ.108, 109, 117, 120). กรุงเทพฯ: สมาคมนิสิตเก่าจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยฯ. หน้า 23.

⁵ ดังกล่าวถึงข้อความว่า เป็นถนนที่ตัดผ่านทุ่งข้างวัดอนุราชธารามซึ่งตั้งอยู่ระหว่างเส้นทางเสด็จจากพลับพลาที่ประทับรับเสด็จมายังวัดวัง รายละเอียดเพิ่มเติมใน พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7. "พระราชหัตถเลขาฉบับที่ 2 วันที่ 29 กรกฎาคม รัตนโกสินทร์ศก 108". ใน อ่างแล้ว. หน้า 23.

สำหรับ "เรือนเจ้าเมืองพัทลุงหลังใหม่" สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2432 ในสมัยพระยาอภัยบริรักษ์ (เนตร จันทโรจวงศ์) เมื่อได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองพัทลุง ด้วยเหตุว่าเรือนเจ้าเมืองหลังเดิมนั้นถูกใช้เป็นที่พำนักของพระยารวฤทธิไวยฯ จางวางเมืองพัทลุงผู้เป็นบิดา และอาจมีเหตุผลจากธรรมเนียมดั้งเดิมที่การปลูกเรือนจะต้องสัมพันธ์กับโฉลกของผู้อยู่อาศัยด้วย โดยเรือนเจ้าเมืองหลังใหม่นี้ได้สร้างในพื้นที่ใกล้ๆ กัน แต่ขยับลงไปตั้งเรือนอยู่ใกล้กับคลองลำปำมากขึ้น

จากการสำรวจจริงวัดและการจัดทำแบบสถาปัตยกรรมจะเห็นว่า สามารถแบ่งคุณลักษณะของพื้นที่ออกได้เป็น 2 แบบ คือ "พื้นที่ภายใต้หลังคาคลุม" และ "พื้นที่ส่วนชานที่ไม่มีหลังคาคลุม" กล่าวคือ มีเนื้อที่ใช้สอยรวมที่กว้างขวางถึงประมาณ 590 ตารางเมตร ซึ่งเป็นเนื้อที่ใช้สอยที่อยู่ภายใต้หลังคาคลุมประมาณ 330 ตารางเมตร และเนื้อที่ใช้สอยส่วนชานที่ไม่มีหลังคาคลุมประมาณ 260 ตารางเมตร ซึ่งพื้นที่ภายใต้หลังคาคลุมเป็นเรือนนอน ระเบียง และเรือนครัว ซึ่งพื้นที่ส่วนนี้จะวางตัวอยู่ล้อมรอบพื้นที่ส่วนชานที่ไม่มีหลังคาคลุมก่อให้เกิดเป็นพื้นที่โล่งปิดล้อมภายในผังบริเวณที่มีคุณลักษณะเฉพาะเช่นการวางผังของเรือนแบบจีน

จากการศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบสถาปัตยกรรมเรือนเจ้าเมืองทั้งสองหลังพบว่า แม้ว่าเรือนเจ้าเมืองหลังใหม่จะสร้างหลังจากเรือนเจ้าเมืองหลังเก่าไม่นานนัก แต่ได้แสดงถึงพัฒนาการทางสถาปัตยกรรมที่มีลักษณะเฉพาะตัวอันสอดคล้องกับบริบททางวัฒนธรรมภายในพื้นที่มากขึ้น กล่าวคือ แม้ว่าภาพรวมของเรือนจะมีรูปทรงคล้ายคลึงกับเรือนไทยภาคกลาง ดังที่เป็นสถาปัตยกรรมเรือนยกพื้นมีหลังคาจั่วสูง ตกแต่งปั้นลมด้วยตัวหงาเช่นเดียวกับเรือนเจ้าเมืองหลังเก่า แต่จะเห็นได้ว่า มีการปรับขนาดของด้านสกัดลงซึ่งทำให้ระยะทางตั้งของหน้าจั่วลดลงจากเดิมอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งสันนิษฐานว่ามีการปรับสัดส่วนในทางตั้งลดลงเพื่อลดแรงปะทะจากลมทะเลสาบที่มีความรุนแรงมากเนื่องจากเป็นพื้นที่โล่งกว้างขวาง ทำให้ลมสะสมกำลังมากกว่าการพัดผ่านพื้นที่ที่มีต้นไม้ต่างๆ กีดขวาง และไปเพิ่มพื้นที่ใช้สอยด้วยการขยายส่วนระเบียงที่อยู่ภายใต้หลังคาพาไลแทน นับว่าเป็นการแก้ปัญหาที่แยบยลอย่างยิ่ง

ตลอดจนการก่อสร้างเป็นเรือนยกพื้นสูงตามแบบแผน ซึ่งมีเหตุผลมาจากการสร้างเรือนให้พ้นจากน้ำหลากท่วมประจำทุกปี และความปลอดภัยในชีวิตแลทรัพย์สินจากโจรผู้ร้าย และสัตว์ร้ายต่างๆ ที่ส่วนหนึ่งในสำนึกของผู้คนในการปลูกสร้างเรือนยกพื้นมาในอดีต ทั้งนี้มีประโยชน์พลอยได้คือเกิดพื้นที่ใต้ถุนเรือนสำหรับเก็บข้าวของเครื่องใช้ ตลอดจนเลี้ยงโค-กระบือไว้ในยามค้ำคินเพื่อป้องกันการสูญหายด้วย แต่ทว่าเรือนเจ้าเมืองมิได้มีเงื่อนไขที่ต้องใช้ประโยชน์เรือนในลักษณะดังกล่าว ในพื้นที่ส่วนที่เป็นชานนั้นจะมีระบบฐานรากคนละแบบกับพื้นที่ที่เป็นเรือนมีหลังคาคลุม กล่าวคือ พื้นที่ชานเป็นพื้นที่รับแดดรับฝนตลอดทั้งปี เนื่องจากเป็นพื้นที่ใช้สอยเอนกประสงค์จึงไม่ทำหลังคาคลุมสำหรับส่วนชานของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยของชาวบ้านทั่วไปจะปูด้วยกระดานไม้เคี่ยมหน้า 8-10 นิ้ว และหนา 2-3 นิ้ว แต่ทว่าเรือนเจ้าเมืองพื้นที่ส่วนชานเป็นเครื่องก่อแทนการใช้ไม้กระดานปูพื้น คงเนื่องมาจากพื้นที่ส่วนชานนั้นกว้างขวางมาก และเป็นพื้นที่รับน้ำฝนจากชายคา หากเป็นพื้นไม้ก็จะผุผุได้ง่ายแม้ว่าจะเป็นไม้เคี่ยมที่มีความทนทานมากก็ตามที

นอกจากนี้ การเป็นเรือนคหบดียังทำให้มีทางเลือกในการใช้วัสดุก่อสร้างที่มีความหลากหลายมากกว่า ประเด็นดังกล่าวมีความน่าสนใจอยู่ในพระราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย กล่าวคือ ในการที่เจ้าเมืองพัทลุงสร้างพลับพลาที่ประทับเฉพาะกิจถวายพระองค์ยามที่เสด็จพระราชดำเนินมายังเมืองพัทลุงที่ลำป่าตั้งความว่า "...พลับพลา นั้นทำเป็นตริมุขหลังเดียว แต่มีเรือนที่ข้าราชการอาศัยตามสมควร เมืองนี้ใช้ปูนจัดเต็มที อัฒจันทร์โครงไม้ก็ถือปูน แต่ของเขาทำพออยู่ได้สบาย เวลาที่ทำนั้นก็น้อยอย่างยิ่ง นับว่าเป็นความอุสาหมาก แต่ต้องอยู่ที่แจ้ง กลางวันแดดร้อนจัด" ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงลักษณะอันโดดเด่นของการสร้างบันได และชานเป็นเครื่องก่อโดยมีโครงหลักเป็นไม้ และพระราชวินิจฉัยดังกล่าวมานั้นยังให้คำตอบด้วยว่า ทำไมเมื่อสร้างเรือนที่มีชานกว้างขวาง และเป็นเครื่องก่อแล้วจึงต้องปลูกต้นไม้สำหรับให้ร่มเงาไว้กลางชานด้วยนั่นเอง

เมื่อพิจารณาการวางผังของพื้นที่ใช้สอย จะเห็นได้ว่าเนื่องจากการเป็นเรือนคหบดีและเป็นครอบครัวขยายขนาดใหญ่จึงประกอบด้วยเรือนประธาน และเรือนรองอีกหลายหลัง รวมทั้งเรือนครัวอีกด้วย จากความซับซ้อนของการวางผังเรือนทำให้เรือนประธานไม่ได้วางในแนวตะวันออก-ตะวันตก หรือที่เรียกในภาษาถิ่นได้ว่า "ลอยหัววัน" หากแต่ยังให้ความสำคัญของเรือนประธานที่อยู่ตรงมุมตะวันตกเฉียงใต้ให้กำหนดทิศหัวนอนให้หันหัวออกไปทางนอกเรือน และหันไปทางทิศใต้ตามคติความเชื่อได้

เรือนเจ้าเมืองพัทลุงหลังใหม่

อายุเรือนประมาณ 120 ปี

สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยที่แสดงความสัมพันธ์กับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นภาคกลาง

ภาพที่ 7: แบบทางสถาปัตยกรรมเรือนเจ้าเมืองพัทลุงหลังใหม่ แสดงการแบ่งการใช้สอยที่สัมพันธ์กับคติความเชื่อเรื่องทิศทาง และสภาพแวดล้อม

⁶ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. "พระราชหัตถเลขาฉบับที่ 2 วันที่ 29 กรกฎาคม รัตนโกสินทร์ศก 108". ใน อังแล้ว. หน้า 23.

214 หน้าจั่ว: ว่าด้วยสถาปัตยกรรม การออกแบบ และสภาพแวดล้อม
วารสารวิชาการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

ภาพที่ 7: ภาพตัดขวางผ่านเรือนประธาน (ทางซ้าย) และเรือนรอง (ทางขวา) เป็นมุมมองเข้าไปจากด้านทิศเหนือ แสดงให้เห็นถึงการเพิ่มพื้นที่ใช้สอยของเรือนประธานด้วยการทำเป็นเรือนแฝดและมีการชักฟาไถยาวมาคลุมส่วนระเบียง และส่วนชานเป็นเครื่องก่อกั้นเครื่องไม้เพื่อป้องกันการเสื่อมสภาพผุพังเนื่องจากตากแดดตากฝน

ภาพที่ 8: ตัวอย่างรูปด้านหน้าของกุฏิวัดท้ายยอด จะเห็นว่าพื้นที่ส่วนชานถูกออกแบบก่อสร้างเป็นเครื่องก่อกั้น และมีการปลูกต้นไม้เพื่อให้ร่มเงาด้วย

ภาพที่ 9: ภาพถ่ายเก่ามุมต่างๆ แสดงความชำรุดทรุดโทรมของเรือนเจ้าเมืองหลังใหม่ก่อนการที่กรมศิลปากรจะทำการบูรณปฏิสังขรณ์ใหม่ทั้งหมด

ที่มา: ภาพถ่ายที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์เรือนเจ้าเมืองพัทลุง กรมศิลปากร

จากการศึกษาเรือนพัสดุหลังใหม่ทำให้มีข้อสังเกตว่า การวางผังเรือนนั้นให้ความสำคัญกับทิศหัวนอนเป็นสำคัญ แต่การวางสันหลังคาตามแนวตะวันออก-ตะวันตกนั้นเป็นข้ออนุโลม เนื่องจากเป็นเรือนคหบดีที่มีผังเรือนซับซ้อนกว่าเรือนทั่วไป นอกจากนี้ มีการประยุกต์พื้นที่ส่วนชานเป็นพื้นที่เครื่องก่อเพื่อความคงทน ซึ่งมีลักษณะการออกแบบก่อสร้างเช่นเดียวกับหมู่กุฏิที่สร้างกันในคาบสมุทรมหาไต้ โดยเฉพาะลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เช่น กุฏิวัดท้ายยอ, กุฏิวัดสลักป่าเก่า เป็นต้น

เป็นที่น่าสนใจว่า พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 บ่งชี้ว่า ฝาผนังไม้กระดานนั้นใช้เฉพาะเรือนฐานานุกีตส์สูง นอกจากนี้ ยังให้ข้อมูลอีกว่าฝาผนังที่พบในเมืองพัทลุงนั้นมี 3 ประเภท คือ “ฝาผนังไม้กระดาน” “ฝาผนังขัดตะฉาบปูน” และ “ฝาผนังไม้ไผ่สาน” ซึ่งเรือนเจ้าเมืองพัทลุงหลังเก่าใช้ไม้กระดานทำฝาเรือน แต่เมื่อมีการสร้างเรือนเจ้าเมืองพัทลุงหลังใหม่ได้ปรับเปลี่ยนมาใช้ฝาเรือนเป็นไม้ไผ่ขัดตะฉาบปูนในบางตำแหน่ง สะท้อนถึงการปรับตัวเพื่อแก้ไขปัญหาการผุกร่อนของฝาเรือน เนื่องจากฝนที่ตกชุกและมีทิศทางการสาดไม่แน่นอนซึ่งเป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้ฝาเรือนผุอย่างรวดเร็ว ในกรณีนี้ เรือนเจ้าเมืองหลังใหม่จึงใช้ไม้ไผ่ขัดตะฉาบปูนแทน นอกจากนี้ ยังแสดงให้เห็นว่าแม้เป็นเรือนคหบดีนาสูงก็ยังคงคุณลักษณะของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่มีการปรับตัวเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกี่ยวข้องกับเรือนและการอยู่อาศัยไปตามแต่สภาพแวดล้อมด้วย

สำหรับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยที่มีอายุเกิน 100 ปี ที่ยกตัวอย่างมาข้างต้น แสดงถึงความสัมพันธ์กับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยเรือนไทยภาคกลางอย่างใกล้ชิดผ่านการเมืองการปกครอง และความสัมพันธ์ทางการค้า แต่ทว่าแบบแผนของเรือนที่ก่อสร้างเป็นเรือนยกพื้นสูงนั้นก็ มีคุณลักษณะที่เหมาะสมกับพื้นที่เมืองพัทลุงและลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาที่มีการไหลบ่าและท่วมของน้ำเป็นประจำทุกปี แต่ทว่าหลังคาจั่วที่สูงชันนั้นกลับต้านลมพายุที่รุนแรงมากเนื่องจากมีพื้นที่โล่งกว้างขวางของทะเลสาบให้สะสมพลังเมื่อพัดเข้าสู่ฝั่งจึงเป็นลมที่มีกระแสปัดแรง ตลอดจนการใช้ฝาผนังไม้ก็ดูจะไม่เหมาะสมกับพื้นที่ที่มีฝนสาดทุกทิศทางดังแสดงออกให้เห็นในการแก้ปัญหาดังกล่าวมาข้างต้น เช่น การทำโครงสร้างและพื้นส่วนชานที่โดนแดดฝนเป็นเครื่องก่อ การปรับขนาดหน้าจั่วลงโดยเพิ่มพื้นที่ใช้สอยด้วยการทำเป็นเรือนแฝดและใช้หลังคาพาไลที่ยื่นยาว รวมทั้งการใช้ฝาผนังไม้ไผ่ขัดตะฉาบปูน เป็นต้น

5.2 รูปแบบสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่อยู่อาศัยที่มีพัฒนาการของรูปแบบภายใต้บริบทแวดล้อมของพื้นที่

จากผลการศึกษาพบว่าสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่อยู่อาศัยภาคใต้ให้ความสำคัญกับเรื่องทิศหัวนอนเป็นหลัก สำหรับเรือนที่มีอายุเก่าแก่จะมีการสร้างเรือนตามแบบแผนดังต่อไปนี้ คือ จะหันหน้าเรือน ซึ่งมีบันไดทางขึ้นเรือนไปทางทิศตะวันออก เพราะฉะนั้นเมื่อเดินขึ้นเรือนทางปากซ้ายมือซึ่งก็คือทิศใต้จะถูกกำหนดให้เป็นเรือนนอน เพื่อให้สามารถหันหัวนอนไปทางทิศใต้ และหันหัวออกไปทางนอกเรือน ส่วนทางขวามือ จะเป็นเรือนครัว แต่หากเป็นเรือนขนาดใหญ่ทางขวามือก็จะเป็นเรือนรอง และมีเรือนครัวอยู่ทางด้านหลังทางทิศตะวันตกแทน

จากการวางผังพื้นดังกล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าเป็นการใช้สอยพื้นที่เรือนในทางลึก และเมื่อประกอบหลังคาครอบลงบนผังพื้นที่ดังกล่าว ก็จะเป็นการวางหลังคาเรือนในทางลึก กล่าวคือ หน้าจั่วหรือด้านสกัดคู่ด้านหน้าของเรือน หรือวางสันหลังคาในแนวของทิศตะวันออก-ทิศตะวันตก โดยปริยาย หรือที่เรียกในภาษาถิ่นได้ว่า “ลอยหัววัน” ซึ่งหมายถึง “ตามตะวัน” นั่นเอง ลักษณะดังกล่าวจึงทำให้ทราบว่า การวางสันหลังคาคงกล่าวนั้นเกิดจากการวางผังที่ให้ความสำคัญกับพื้นที่ภายในเรือนที่ต้องหันหัวนอนไปทางทิศใต้ ที่เรียกในภาษาถิ่นได้ว่า “ทิศหัวนอน” เป็นหลัก จนเมื่อมีการปฏิบัติซ้ำๆ กันในการสร้างเรือนต่างจำนวนมากมายถึง ซึ่งปฏิเสธไม่ได้ว่าเมื่อมองจากภายนอกแล้วสันหลังคาของเรือนก็คือสิ่งสังเกตเห็นได้อย่างเด่นชัดกว่าพื้นที่ภายใน จึงทำให้กลายเป็นว่า กลายเป็นคติความเชื่อเรื่องการวางผังเรือนที่ต้องให้สันหลังคาไป “ลอยหัววัน” ไปโดยปริยายนั่นเอง

ภาพที่ 10: แบบสถาปัตยกรรมแสดงการแบ่งพื้นที่ใช้สอยที่สัมพันธ์กับคติความเชื่อของชาวดั้ง

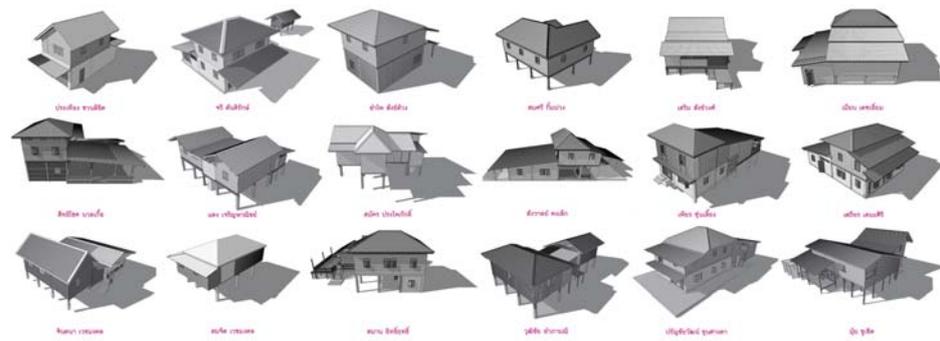
สำหรับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่อยู่อาศัยที่มีพัฒนาการรูปแบบภายใต้บริบทแวดล้อมของพื้นที่ตามบริบทแวดล้อมต่างๆ ที่เป็นปัจจัยจำกัดด้านต่างๆ เพื่อให้สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่อยู่อาศัยเหล่านั้นตอบโจทย์ในการดำเนินชีวิตในสภาพแวดล้อมที่มีความเฉพาะเจาะจง จากการศึกษาค้นคว้า เป็นเรือนที่อายุน้อยกว่า 100 ปี และได้ศึกษาสำรวจเพื่อใช้เป็นกรณีศึกษาทั้งสิ้น 56 หลัง กระจายตัว

อยู่ในพื้นที่ต่างๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในเขตจังหวัดพัทลุง และจากการศึกษาพบว่าเรือนกรณีศึกษาเหล่านี้มีบริบทแวดล้อมที่แตกต่างกัน และมีความน่าสนใจอย่างยิ่ง ในที่นี้ จึงขออภิปรายที่ละกลุ่มตามพื้นที่ศึกษา เพื่อเห็นบริบททางภูมิศาสตร์ วัฒนธรรม ศาสนา และอาชีพที่อยู่ในพื้นที่เดียวกันเพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์เปรียบเทียบได้ ดังรายละเอียดดังต่อไปนี้ คือ

5.2.1 กรณีศึกษาจากชุมชนเทศบาลลำปำ: ชุมชนริมน้ำ

ชุมชนลำปำเป็นชุมชนเก่าแก่ ตั้งแต่ราว พ.ศ. 2437 มีการย้ายที่ตั้งเมืองมาตั้งอยู่ยังท้องที่แห่งนี้นี้จึงยังทำให้ชุมชนลำปำมีการขยายตัวของชุมชนมากขึ้น โดยตั้งบ้านเรือนเรียงรายไปตามริมคลองลำปำทั้งสองฟากฝั่ง สำหรับการศึกษาในที่นี้ ได้เลือกพื้นที่ฟากขวาของลำคลองเป็นพื้นที่ศึกษา เนื่องจากว่าเป็นพื้นที่ที่ได้รับความรบกวนจากการพัฒนาน้อยกว่าพื้นที่ฟากซ้ายของลำคลองที่อยู่ใกล้

กับถนนที่เชื่อมต่อเข้ายังตัวเมือง โดยพื้นที่ปากขวาของลำคลองนี้มีชื่อชุมชนว่า “ชุมชนท่าน้ำหวานอน” และ “ชุมชนบ้านออก” โดยมีเรือนกรณีศึกษาทั้งสิ้น 17 หลัง⁷ คือ 1. เรือนคุณสนาน อินทฤทธิ์, 2. เรือนคุณจรี ตันศิริรักษ์, 3. เรือนคุณแดง เจริญพาณิชย์, 4. เรือนคุณสมัคร ประไพภักดิ์, 5. เรือนคุณสิทธิโชค นวลเกื้อ, 6. เรือนคุณอำไพ สังข์ด้วง, 7. เรือนคุณเสริม สังข์วงศ์, 8. เรือนคุณนวล คุณยัง, 9. เรือนคุณอมร คงเล็ก, 10. เรือนคุณเพียร ชุ่นเลี้ยง, 11. เรือนคุณจินตนา เวชมงคล, 12. เรือนคุณสมจิต เวชมงคล, 13. เรือนคุณเมียน เดชเอี่ยม, 14. เรือนคุณสมศรี กิมม่วง, 15. เรือนคุณวุฒิชัย อำภามณี, 16. เรือนคุณตื่น ทวีวิทย์, 17. เรือนคุณเสถียร เตมะศิริ, 18. เรือนคุณปรัชชัยวัฒน์ ชุนต่างดา และ 19. เรือนคุณมัย ชูเชิด

1. สมาน อินทฤทธิ์	11. จันทนา เวชมงคล	6. อำไพ สังข์ด้วง	16. ตื่น ทวีวิทย์
2. จรี ตันศิริรักษ์	12. สมจิต เวชมงคล	7. เสริม สังข์วงศ์	17. เสียร เตมะศิริ
3. แดง เจริญพาณิชย์	13. เมียน เดชเอี่ยม	8. นวล คุณยัง	18. ปรัชชัยวัฒน์ ชุนต่างดา
4. สมัคร ประไพภักดิ์	14. สมศรี กิมม่วง	9. อมร คงเล็ก	19. มัย ชูเชิด
5. สิทธิโชค นวลเกื้อ	15. วุฒิชัย อำภามณี	10. เพียร ชุ่นเลี้ยง	

ภาพที่ 11: แผนที่แสดงสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยที่คัดเลือกมาเป็นกรณีศึกษาจำนวน 17 หลัง

จากการศึกษาข้อมูลของชุมชนลำป่าพบว่า มีสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยที่มีอายุเก่าแกในลำดับต้นๆของชุมชนเหลืออยู่ไม่มากนัก และเรือนที่เก่าแก่เหล่านั้นจะเป็น “เรือนที่มีหลังคาทรงจั่ว” แต่เป็นจั่วที่ป้านต่ำลงมากกว่าความสูงของจั่วของเรือนเจ้าเมืองที่นำเสนอมาข้างต้น เช่น เรือนคุณจินตนา เวชมงคล ซึ่งมีลักษณะสอดคล้องกับคติดั้งเดิม คือ หันหน้าเรือนและบันไดทางทิศตะวันออก ทางซ้ายมือเป็นเรือนนอนมีหลังคาทรงจั่ว อีกกรณีศึกษา คือ เรือนคุณวุฒิชัย อำภามณี ซึ่งหันหน้าเรือนทางทิศตะวันออก ทางซ้ายมือเป็นเรือนนอน แต่ทว่าหลังคาเป็นแบบปั้นหย้า (Hipped Roof) ซึ่งเป็นรูป

⁷ เก็บข้อมูลรูปแบบทางสถาปัตยกรรมมาจำนวน 19 หลัง แต่เจ้าของเรือนไม่อยู่จึงสามารถอภิปรายผลได้เพียง 17 หลัง

แบบที่นิยมขึ้นราวประมาณ 80 ปีลงมา สอดคล้องกับพัฒนาการรูปแบบสถาปัตยกรรมเรือนที่อยู่อาศัยที่อื่นๆ ในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ดังข้อสังเกตของรองศาสตราจารย์ ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม กล่าวถึงการตั้งถิ่นฐาน และชุมชนชายฝั่งทะเลด้านตะวันออก ซึ่งหมายรวมไปถึงพื้นที่ในเขต จ.นครศรีธรรมราช สงขลา และพัทลุง ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้ "การเพิ่มของชุมชนรุ่นหลังลงมานั้นเห็นได้จากการเปลี่ยนแปลงรูปแบบเรือน จากหลังคาทรงจั่วมาเป็นหลังคาทรงปั้นหยาที่แพร่หลายมาจากอาณานิคมของพวกเขา เรือนแบบนี้มีกมุงหลังคาสังกะสี รวมทั้งการใช้สังกะสีเป็นฝาเรือน เพราะไม่สำหรับทำบ้านเรือนเป็นของหายากในแถบชายทะเลแถวนี้ เพราะฉะนั้นการเกิดเรือนปั้นหยาในแถบนี้แสดงให้เห็นว่าการเกิดชุมชนหนาแน่นขึ้นในช่วง 50 ปี ถึง 60 ปีที่ผ่านมา^๘ ซึ่งนับตั้งแต่ปีที่พิมพ์หนังสือก็มีอายุสอดคล้องกันคืออายุประมาณ 80 ปี

ความน่าสนใจอีกประการของชุมชนลำปำ คือ สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่อยู่อาศัยที่พบนั้นบอกเล่าพัฒนาการทางความคิดของผู้คน และคติความเชื่อที่มีผลต่อรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่มีความเปลี่ยนแปลง กล่าวคือ เรือนที่มีอายุเก่าแก่แม้ว่าจะยังใช้ "หลังคาแบบจั่ว Gable Roof" เป็นหลังคาของเรือนอยู่ แต่ทว่ามีการลดทอนความสูงชันของจั่วลงมาก เมื่อเปรียบเทียบกับเรือนที่สร้างก่อนหน้า เช่น เรือนเจ้าเมืองพัทลุงทั้งสองหลัง สะท้อนให้เห็นถึงการปรับตัวให้สอดคล้องกับภูมิประเทศ และภูมิอากาศที่มีฝนชุกและลมพัดแรง และส่งผลออกมาในการออกแบบรูปทรงของเรือน

นอกจากนี้ ในราวประมาณ 80 ปี ที่ผ่านมามีเริ่มปรากฏสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยที่มี "หลังคาแบบปั้นหยา (Hipped Roof)" ซึ่งน่าสนใจว่า การเริ่มต้นของการใช้หลังคาแบบปั้นหยาเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดของการปลูกเรือนลอยหวนลดลง เนื่องจากหลังคาแบบจั่วนั้นแสดงออกถึงการวางตัวตามตะวันอย่างชัดเจนเนื่องจากมีเส้นสันหลังคาเพียงเส้นเดียวตลอดแนวหลังคา แต่ทว่าหลังคาแบบปั้นหยาที่มีเกิดมีเส้นสันหลังคาหลายเส้น ทั้งที่เป็นเส้นสันหลังคา และตะเข้สันหลังคา ซึ่งเส้นต่างๆ เหล่านี้ทำให้เส้นแนวสันหลังคาซึ่งเป็นเส้นแกนเดิมที่ทำหน้าที่เป็นเส้นบ่งชี้แนวทางเดินของตะวันให้ลดบทบาทลง จะเห็นได้ว่า สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยในชุมชนลำปำที่สร้างขึ้นอยู่ภายใต้หลังคาทรงปั้นหยานั้นจะไม่ได้วางตัวในแนวตะวันออก-ตะวันตกอีกต่อไป แต่จะให้ความสำคัญกับหน้าบ้านที่หันลงคลองลำปำหรือถนนแทน จึงเห็นได้ว่าสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยในชุมชนลำปำนั้นมีทิศทางวางตัวของเรือนไม่เป็นไปตามแบบแผนแต่อย่างไรรักดี ก็ยังคงให้คติความเชื่อเรื่องทิศใต้หรือหวนอนสำหรับเรือนนอนดังคตินี้ดั้งเดิม

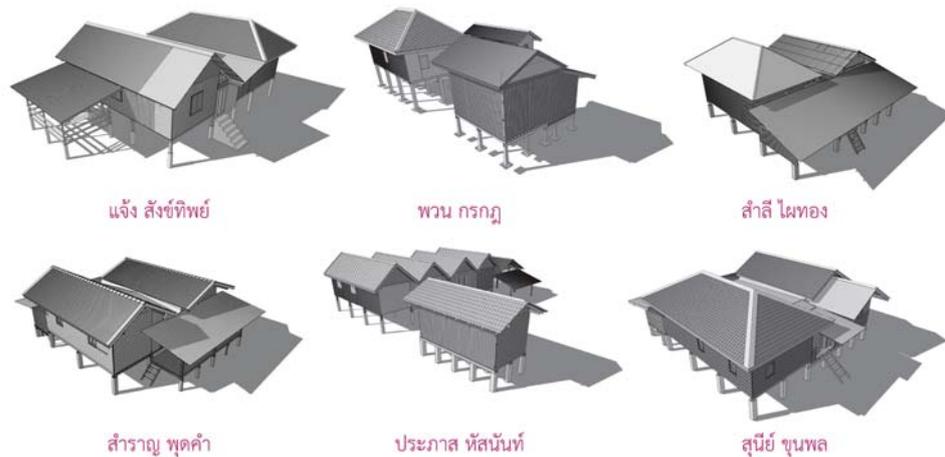
5.2.2 กรณีศึกษาจากตำบลทานโพธิ์: ชุมชนเกษตรกรรม ทำนา ทำสวนยาง และประมง

ตำบลทานโพธิ์ อยู่ถัดลงมาทางทิศใต้ของชุมชนลำปำ ลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบผืนใหญ่และอุดมสมบูรณ์ มีแม่น้ำลำคลองหลายสายเชื่อมต่อจากทะเลสาบแล้วไหลลึกเข้ามาในแผ่นดินซึ่งมีประโยชน์ในแง่ชลประทานและเส้นทางคมนาคมของผู้คน ทั้งนี้ยังคงปรากฏสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัย

^๘ ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม. เรือนไทยบ้านไทย. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ. 2549. หน้า 61-62.

ที่มีคุณค่าตรงตามเกณฑ์ที่จะถูกคัดสรรเป็นกรณีศึกษาที่ระบุข้างต้น 8 หลัง แต่ศึกษาได้ 6 หลัง เนื่องจากอีก 2 หลังนั้นเจ้าของไปทำงานต่างถิ่น ดังรายละเอียดต่อไปนี้ คือ 1. เรือนคุณสุนีย์ ขุนพล, 2. เรือนคุณสำลี ไผ่ทอง, 3. เรือนคุณสำราญ พุดคำ, 4. เรือนคุณประภาส หัสนันท์, 5. เรือนคุณแจ่ม สังข์ทิพย์, 6. เรือนคุณสมใจ ปรามปัญญา (เจ้าของไปทำงานต่างจังหวัด), 7. เรือนคุณนวม นางแย้ม (เจ้าของไปทำงานต่างจังหวัด), 8. เรือนคุณพวน กรกฎ

จากการศึกษาพบว่า สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยดั้งเดิมของชาวทานโพธิ์นั้นไม่ได้ปลูกเกาะกลุ่มกันเหมือนกับชุมชนลำปำ โดยเรือนของแต่ละครอบครัวจะตั้งอยู่ใกล้คลองที่เชื่อมจากทะเลสาบลึกเข้ามาในแผ่นดิน และมีที่ราบสำหรับทำนาอย่างกว้างขวาง จากการสัมภาษณ์พบว่า ในอดีตราว 100 ปี แรกนี้เป็นที่รกร้างเมื่อมีการขยายตัวของชุมชน และการแสวงหาที่ทำกินใหม่ของผู้คนจากแถบระโนด ลุ่มน้ำทะเลสาบตอนกลาง และตอนล่าง เมื่อเดินทางผ่านมาทำประมง เก็บหาของป่า หรือค้าขายก็เริ่มแสวงหาพื้นที่ใหม่ที่เหมาะสมแก่การตั้งถิ่นฐาน และอพยพครอบครัวมาหักล้างถางพงจับจองที่ดินเพื่อทำนา โดยแรกที่เดียวจะสร้างเรือนเครื่องผูกก่อน เมื่อสั่งสมวัสดุก่อสร้างได้มากพอจึงเริ่มสร้างเรือนถาวร โดยไปออกปากขอแรงญาติพี่น้องจากชุมชนเก่ามาช่วยกันสร้างเรือน และเนื่องจากพื้นฐานทางเศรษฐกิจของครัวเรือนคือการทำนาจึงต้องอาศัยแรงงานภายในครอบครัว จึงเป็นครอบครัวขยายที่ลูกหลานมากเรือนจึงมีขนาดใหญ่ รวมไปถึงจะมีขี้ผึ้งขาว ซึ่งเรียกในภาษาถิ่นได้ว่า “เรินขี้ขาว” อยู่คู่กับบ้านด้วย อย่างไรก็ตาม เมื่อมีการพัฒนาพื้นที่และการส่งเสริมการเกษตรต่างๆ ทำให้ผู้คนจำนวนมากเลิกทำนา และหันไปปลูกยางพารา และปาล์มน้ำมัน ซึ่งเป็นเหตุให้มีการย้ายถิ่นฐานไป เพราะการเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจเหล่านี้ต้องมีการดูแลอย่างใกล้ชิด

ภาพที่ 12: แผนที่แสดงที่ตั้งเรือนกรณีศึกษา และแบบสถาปัตยกรรมของเรือนกรณีศึกษาใน ต.ทานโพธิ์ อ.เมืองฯ จ.พัทลุง ที่ตรงตามเกณฑ์จำนวน 8 หลัง (จำนวน 2 หลังไม่สามารถเก็บข้อมูลครัวเรือนได้เนื่องจากเจ้าของไปทำงานต่างจังหวัด) จึงนำมาใช้ศึกษาได้เพียง 6 หลัง

จากสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยเรือนกรณีศึกษาชุมชนห่านโพธิ์ ทั้ง 6 หลัง พบข้อมูลที่น่าสนใจที่ช่วยสร้างคำอธิบายต่อรูปแบบทางสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยในจังหวัดพัทลุง โดยสรุปเป็นประเด็นต่างๆ ได้ดังต่อไปนี้ คือ

“สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยชาวนาและประมง” คือ เรือนกรณีศึกษา “คุณประภาส หัสนันท์” และ “คุณแจ่ม สังขทิพย์” สำหรับเรือนของคุณประภาส หัสนันท์ ตามประวัติศาสตร์บอกเล่าของเจ้าของเรือนให้ข้อมูลว่า บรรพบุรุษ คือ คุณทวดบุญเถียน วิจิตรจินดา เป็นผู้ปลูกสร้างเรือน รวมทั้งวัดแหลมดินซึ่งเป็นวัดประจำชุมชนด้วย โดยคุณทวดบุญเถียนเดิมพื้นเพเป็นชาวเกาะโคบซึ่งตั้งอยู่ในทะเลสาบสงขลาตอนกลางไม่ไกลจากอำเภอปากพะยูน และได้เดินทางมาค้าของป่าจำพวกน้ำผึ้ง และได้เห็นทำเลที่ตั้งบริเวณที่เรียกว่า “แหลมดิน” เหมาะแก่การขยายตัวมาตั้งถิ่นฐานเพื่อขยายพื้นที่ทำกิน จึงได้เริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานลงหลักปักแหล่งสร้างครอบครัว และขยายพื้นที่เกษตรกรรมทำนา⁹

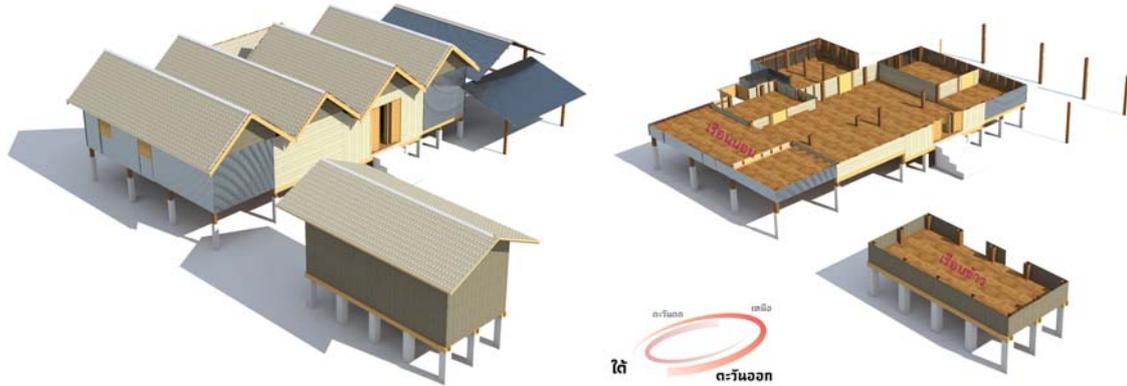
สำหรับตัวเรือนนั้นปลูกยกพื้นจากดินราว 1.8 เมตรในพื้นที่ส่วนเรือนนอน ใต้ถุนเรือนนอนเคยมีคอกโค-กระบือเพื่อให้อยู่ใกล้หูใกล้ตายามค้ำคินเนื่องจากในอดีตมีโจรขโมยโค-กระบือชุกชุมมาก แต่ในปัจจุบันย้ายออกห่างจากเรือนไปเนื่องจากความเปลี่ยนแปลงทัศนคติเรื่องสุขลักษณะ¹⁰

รูปทรงของหลังคาเป็นเรือน “หลังคาทรงจั่ว” แต่จั่วไม่สูงชันมากนักเนื่องจากปลูกอยู่กลางทุ่งโล่งไม่ห่างจากทะเลสาบมากนัก ตัวเรือนหันหน้าทางทิศตะวันออก และวางตัวทางลี้กในทางตะวันออก-ตะวันตกซึ่งทำให้หลังคาวางตัวในลักษณะตามตะวัน ที่เรียกว่า “ลอยหวัน” ตามธรรมเนียมการปลูกสร้างเรือน กล่าวคือเมื่อขึ้นเรือนตรงบันไดหน้าบ้าน ทางฟากขวามือจะเป็นเรือนนอน (ภาษาถิ่นใต้เรียกว่า “เรือนนอน”) ตรงกลางเรือน คือ ขานแดดแต่ต่อมาได้สร้างหลังคาคลุม ทางด้านขวามือคือเรือนรองซึ่งแต่เดิมเคยเป็นเรือนข้าว (ภาษาถิ่นใต้เรียกว่า “เรือนข้าว”) และเนื่องจากในการเก็บข้าวซึ่งมีน้ำหนักมากในเรือนทางขวามือนี้อาจมีระบบโครงสร้างรับพื้นที่แข็งแรงมาก และมีประวัติศาสตร์บอกเล่าของเจ้าของเรือนที่น่าสนใจว่า ในยามที่น้ำเอ่อท่วมเป็นประจำทุกปี พื้นที่ส่วนเรือนข้าวจะถูกใช้เป็นคอกโค-กระบือ โดยจะรื้อฝาเรือนตรงขานกลางออกแล้วต้อนโค-กระบือที่เลี้ยงไว้มาอยู่ในพื้นที่ส่วนเรือนข้าวเพื่อหนีน้ำหลากท่วม ต่อมาเมื่อครอบครัวขยายใหญ่ขึ้น อีกทั้งปัญหาโจรภัยลดน้อยลงจึงมีการสร้างเรือนข้าวหลังใหม่แยกออกมาจากตัวเรือน และปรับเปลี่ยนพื้นที่ส่วนนี้ให้กลายเป็นเรือนสำหรับการอยู่อาศัยของลูกหลานเพิ่มเติม เรือนปลายสุดของขานทางทิศตะวันตก คือ เรือนครัว

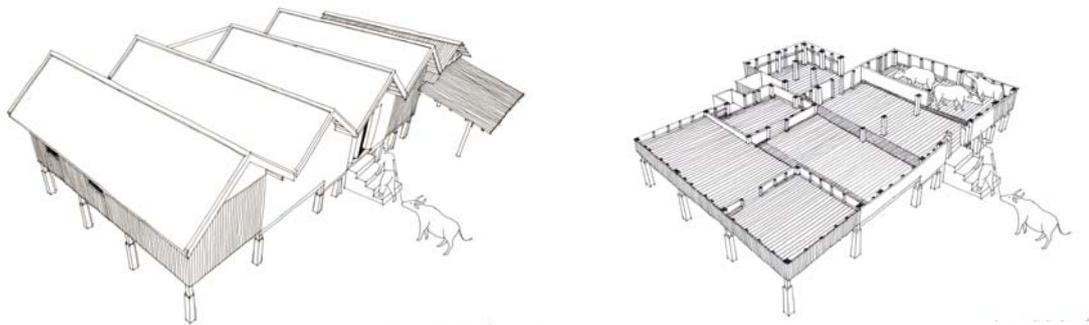
ในผังพื้นที่ใช้สอยของเรือนจะให้ความสำคัญกับลำดับศักดิ์ของพื้นที่ กล่าวคือ พื้นที่ส่วนห้องนอนของเรือนนอนจะมีระดับพื้นที่สูงที่สุด รองลงมาจะเป็นพื้นที่ส่วนนั่งเล่นตรงระเบียง และต่ำลงมาคือพื้นที่ส่วนขาน และระดับที่ต่ำที่สุด คือ เรือนครัว

⁹ สัมภาษณ์นายประภาส หัสนันท์ บ้านแหลมดิน ต.ห่านโพธิ์ อ.เมืองฯ จ.พัทลุง เล่าถึงความทรงจำที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษรุ่นปู่ที่เดินทางเข้ามาบุกเบิกตั้งถิ่นฐานในแถบแหลมดิน ต.ห่านโพธิ์ อ.เมืองฯ จ.พัทลุง โดยเริ่มแรกบรรพบุรุษได้เดินทางมาค้าไม้และของป่า เห็นพื้นที่ที่รกร้างที่อุดมสมบูรณ์ จึงเข้ามาบุกเบิกตั้งถิ่นฐานเพื่อการทำนา และค้าของป่าระหว่างพัทลุงกับถิ่นฐานเดิมที่เกาะโคบ.

¹⁰ สัมภาษณ์นายประภาส หัสนันท์ บ้านแหลมดิน ต.ห่านโพธิ์ อ.เมืองฯ จ.พัทลุง

ภาพที่ 13: ตัวอย่างของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยแบบเรือนชานา กรณีสึกษา เรือนคุณประภาส หัสนันท์ (ซ้าย) ภาพสามมิติแสดงสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยแบบเรือนชานา กรณีสึกษา เรือนคุณประภาส หัสนันท์ ด้านหน้าเรือน คือ เรือนข้าวที่สร้างขึ้นใหม่ในภายหลังเพื่อทดแทนการเก็บข้าวไว้ในตัวเรือนเช่นในอดีต (ขวา) แสดงการแบ่งผังพื้นที่ใช้สอย ตามคติความเชื่อดั้งเดิม และมีการแบ่งระดับของพื้นตามลำดับศักดิ์

ภาพที่ 14: ภาพลายเส้นแสดงเจ้าของเรือนนำโค และกระบือขึ้นไปอยู่บนเรือนในยามหน้าน้ำจากทะเลสาบหลากท่วม โดยจะให้อยู่ในส่วนที่เป็นเรือนข้าวซึ่งมีโครงสร้างพื้นที่แข็งแรง ต่อมาพื้นที่ส่วนนี้ในภายหลังได้ปรับมาเป็นเรือนรองสำหรับการพักอาศัย

สำหรับเรือนของคุณแจ้จ้ง สังกษทิพย์ เป็นตัวอย่างที่น่าสนใจ เนื่องจากเป็นตัวแทนของเรือนที่มีรากฐานจากเรือนชานาเช่นเดียวกัน ลักษณะการวางผังก็หันด้านหน้าเรือนไปทางทิศตะวันออกตามแบบแผนจารีตเช่นเดียวกับเรือนที่ยกตัวอย่างมาข้างต้น แต่สิ่งที่น่าสนใจก็คือ พัฒนาการของรูปทรงสถาปัตยกรรมส่วนที่เป็นเรือนนอนที่ใช้ "หลังคาทรงปั้นหยา (Hipped Roof)" ซึ่งไม่เป็นหลังคาที่ไม่เปิดหน้าจั่ว ซึ่งช่วยป้องกันฝนสาดได้เป็นอย่างดี ตลอดจนการที่ลี้มน้ำจั่วยังคงช่วยให้หลังคาไม่ถล่มโดยเฉพาะในพื้นที่ที่มีลมพายุรุนแรงเช่นคาบสมุทรมอญได้

จากการศึกษาพบว่า ปรากฏการณ์ของรูปแบบหลังคาทรงปั้นหยาที่เกิดขึ้นในระยะแรกๆ จะถูกนำไปใช้เป็นส่วนหลังคาในส่วนเรือนรองก่อน โดยที่ยังคงหลังคาเรือนประธานเป็นหลังคาทรงจั่ว จากการศึกษพบว่า การเข้ามาของหลังคาปั้นหยาในเรือนที่อยู่อาศัยในพื้นที่ศึกษานั้น จะพบว่าถูกใช้เป็นส่วนหลังคาส่วนที่เป็นเรือนรอง ในขณะที่หลังคาเรือนนอนยังเป็นหลังคาจั่วอยู่ สันนิษฐานว่ามีสาเหตุ 2 ประการ คือ (1) เนื่องจากเรือนนอนมักถูกสร้างให้คงทนถาวรก่อนหน้าพื้นที่ส่วนอื่นๆ สำหรับเรือนที่ไม่สามารถก่อสร้างเรือนขนาดใหญ่เพื่อรองรับพื้นที่ใช้สอยในลักษณะต่างๆ ได้พร้อมๆ กัน เนื่องจากข้อจำกัดด้านทรัพยากร วัสดุก่อสร้าง และฐานะทางเศรษฐกิจ และการก่อสร้างเรือนนอนนั้นอยู่

ในช่วงเวลาที่รูปแบบของเรือนหลังคาทรงจั่วยังเป็นที่ยอมรับนิยม จนกระทั่งเวลาผ่านไปจึงมีการขยายขยาย ก่อสร้างเรือนเพิ่มเติมตามความต้องการใช้สอยพื้นที่มากขึ้น เช่น ครอบครัวขยายขนาดขึ้น ลูกหลานเติบโตขึ้น หรือแม้แต่ว่าครอบครัวยังมีความมั่งคั่งมากขึ้น ฯลฯ จึงทำให้มีความต้องการพื้นที่ใช้สอยมากขึ้นไปด้วยและมีการก่อสร้างเรือนรองขึ้น ซึ่งในการสร้างเรือนรองนั้นอยู่ในเวลาที่เรือนที่มีรูปทรงหลังคาแบบปั้นหย่าได้รับความนิยมขึ้นมาแล้ว จึงปรากฏเป็นสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยที่มีเรือนนอนเป็นเรือนหลังคาทรงจั่ว และเรือนรองมีหลังคาทรงปั้นหย่า (2) เป็นมูลเหตุที่สืบเนื่องจากประเด็นแรก คือ ในชุมชนมีการขยายเรือนในลักษณะดังกล่าวมากขึ้น และกลายเป็นแบบแผนที่ทำให้เมื่อมีการสร้างเรือนใหม่มีการ "ผลิตซ้ำรูปแบบ (Reproduction)" ดังกล่าว แทนที่จะเป็นเกิดจากการขยายตัวของเรือนดังกล่าวมาข้างต้น

ภาพที่ 15: เรือนของคุณแจ้ สังกัฑิพย์ ที่เป็นเรือนชานา แต่ทว่าไปตั้งเรือนอยู่ในสวนจึงปรับตัวให้สอดคล้องกับความรู้สึกปลอดภัยด้วยการปลูกเป็นเรือนที่ยกได้สูงชัน ตลอดจนแสดงให้เห็นพัฒนาการของการสร้างเรือนรองเป็นเรือนหลังคาทรงปั้นหย่า

ในที่นี้ ขอกล่าวถึงที่มาของเรือน "หลังคาทรงปั้นหย่า (Hipped Roof)" ซึ่งมีผู้สันนิษฐานไปในหลายทิศทาง เช่น บ้างว่าเป็นอิทธิพลจากรูปแบบของ "สถาปัตยกรรมแบบตะวันตก (Western Architecture)" หรือบางครั้งเรียกว่า "สถาปัตยกรรมแบบอาณานิคม (Colonial Style)" ซึ่งเมื่อกลับไปพิจารณาในบริบทแวดล้อมของคำดังกล่าว จะเห็นว่าในตะวันตกก็หาได้มีการก่อสร้างสถาปัตยกรรมรูปแบบเช่นนี้ หากแต่เมื่อพิจารณาในพื้นที่ที่ถูกครอบครองโดยชาติมหาอำนาจตะวันตก ทั้งอังกฤษ ฝรั่งเศส รวมทั้งสเปน ดัตช์ และโปรตุเกสที่เคยรุ่งเรืองในอดีต กลับพบว่ามี การก่อสร้างสถาปัตยกรรมแบบนี้จำนวนมาก เช่น ลังกา อินเดียใต้ มะละกา และหมู่เกาะต่างๆ ในอินโดนีเซีย สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการออกแบบสถาปัตยกรรมโดยใช้ฐานคิดจากสถาปัตยกรรมที่มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมโดยเฉพาะสภาพอากาศ และวัสดุก่อสร้างในท้องถิ่น จึงเรียกได้ว่าเป็นสถาปัตยกรรมที่ก่อตัวขึ้นผ่านการออกแบบให้สัมพันธ์กับภูมิภาคนั้นๆ ในการศึกษาครั้งนี้จึงมีความเห็นว่าไม่อาจจะเรียกได้ว่าเป็นสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกได้ และควรเรียกว่า "สถาปัตยกรรมแบบภูมิภาค (Regional Architecture)"

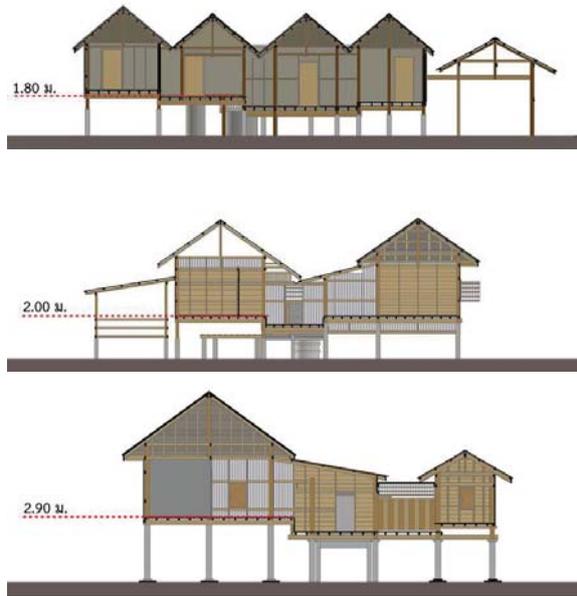
นอกจากนี้ การก่อสร้างอาคารหลังคาปั้นหย่ายังเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ก่อสร้างอย่างแพร่หลายอยู่ในเขตคาบสมุทรม และหมู่เกาะมาตั้งแต่เดิม เนื่องจากภูมิประเทศและภูมิอากาศมีสภาวะที่มีความแปรปรวนสูง การใช้หลังคาปั้นหย่าจึงช่วยป้องกันการสาดของฝนมายังตัวอาคารในทิศทางที่ไม่แน่นอนจนแปรผันไปกับฤดูกาลและสภาพอากาศในแต่ละช่วงเวลา เพราะฉะนั้นจึงสร้างเรือนที่มีหลังคาทรงปั้นหย่าเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าวมานั่นเอง

นอกจากนี้ เรือของคุณแจ่ง สังข์ทิพย์ ยังเป็นตัวอย่างที่น่าสนใจของเรือที่เริ่มเข้าไปตั้งถิ่นฐานและขยายที่ทำกินไปยังพื้นที่เนินเขา (ภาษาถิ่นใต้เรียกว่า “ควน”) ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการปรับเปลี่ยนอาชีพจากชาวนาไปสู่การทำสวนร่วมด้วย ทำให้ก่อสร้างเป็นเรือนยกพื้นสูงกว่าเรือนชาวนาที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในทุ่งราบ เนื่องจากในอดีตพื้นที่ลึกลงเข้าไปในสวนยางนั้นเชื่อมต่อกับป่าดงบนลาดเชิงเขานั้นยังเต็มไปด้วยสัตว์ป่านานาชนิด รวมไปถึงการตั้งบ้านเรือนเหล่านั้นอยู่ไกลจากเพื่อนบ้านมากกว่าการตั้งถิ่นฐานในทุ่งราบ เรือหลังนี้จึงมีคุณค่าในแง่ของการเป็นประจักษ์หลักฐานที่บอกเล่าชุดความคิดของผู้คนในอดีตที่มีต่อการตั้งถิ่นฐานในสภาพแวดล้อมต่างๆ มิใช่เพียงแต่กล่าวว่าเป็นเรือนยกพื้นสูงเท่านั้น ความสูงของพื้นเรือนจากพื้นดินที่แตกต่างกันยังมีเหตุผล และที่มาที่สัมพันธ์กับบริบทแวดล้อมอีกด้วย

กลุ่มต่อมา คือ “สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่อยู่อาศัยชาวประมง” ซึ่งในพื้นที่ศึกษามีครัวเรือนที่ประกอบอาชีพประมงในทะเลสาบเป็นอาชีพหลักนั้นเกิดขึ้นในภายหลัง เนื่องจากเดิมนั้นการทำนาเป็นอาชีพหลักของทุกครัวเรือนเนื่องจากสามารถจัดการเรื่องความมั่นคงในอาหารได้ อีกทั้งเครื่องมือเครื่องมือ และเรือประมงมีประสิทธิภาพไม่สูงนักเมื่อเทียบกับปัจจุบันจึงไม่สามารถจับสัตว์น้ำได้มากพอที่จะถือเป็นอาชีพหลัก เพราะฉะนั้นในอดีตจึงทำการประมงเป็นกิจกรรมเสริมของชาวชุมชนที่อยู่ริมทะเลสาบเท่านั้น

นอกจากนี้ จากการสัมภาษณ์ยังพบข้อมูลว่า ในราว 40-50 ปีที่ผ่านมา พื้นที่ว่างเปล่าถูกจับจองมีเจ้าของแทบทั้งสิ้น การขยายตัวของประชากรมีสูงขึ้นจนส่งผลให้ขาดพื้นที่ทำกิน จึงส่งผลให้มีการปรับเปลี่ยนอาชีพมาสู่การทำประมงมากขึ้น ในตำบลหวนโพธิ์ จึงพบทั้งครัวเรือนที่มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ผูกติดกับการทำนาเพียงอย่างเดียว และครัวเรือนที่มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ผูกติดกับการทำนาร่วมกับการทำประมง

นอกจากนี้ กรณีศึกษาเรือนของคุณสุนีย์ ขุนพล ยังช่วยขยายพาดานความรู้เรื่องลักษณะการตั้งถิ่นฐานของผู้ประกอบอาชีพประมงขนาดเล็ก ซึ่งแต่เดิมมีภาพการตั้งถิ่นฐานอยู่รวมกันเป็นชุมชนขนาดใหญ่ตรงบริเวณท่าเรือซึ่งแม่น้ำหรือทะเลมีความลึกมากเพียงพอสำหรับให้เรือขนาดใหญ่เทียบท่าได้ มีที่กำบังคลื่นลม และเป็นจุดที่มีการเชื่อมต่อการคมนาคมในรูปแบบอื่นๆ ได้โดยสะดวกด้วย ซึ่งแหล่งที่มีลักษณะพิเศษดังกล่าวนี้มีไม่มากนักจึงทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานกันอย่างหนาแน่น ในขณะที่ชาวประมงในพื้นที่พื้นที่ศึกษานี้ ซึ่งประกอบอาชีพการประมงขนาดเล็กด้วยการจับกุ้ง-ปลาในทะเลสาบ จึงไม่จำเป็นต้องตั้งเรือนอยู่กันอย่างหนาแน่นเป็นชุมชนประมงดังที่กล่าวมาข้างต้น ทั้งนี้จากการศึกษาพบว่า มีการสร้างเรือนไปตั้งอยู่โดดเดี่ยวเช่นเดียวกับเรือนของชาวนา แต่ต้องเป็นพื้นที่ที่มีลำคลองหรือแพรกให้สามารถสัญจรไปมาและเชื่อมไปยังแหล่งประมงได้โดยสะดวก และจะมีการทำสวน และทำนาเป็นอาชีพเสริมด้วย

ภาพที่ 16: ตัวอย่างเรือนที่มีระดับความสูงที่สัมพันธ์กับที่ตั้ง อาชีพของเจ้าของเรือน (ภาพบน) รูปตัดแสดงเรือนของคุณประภาส หัสพันธ์ ซึ่งเป็นลักษณะของเรือนชาวนาที่มีอายุเก่าแก่ จะเห็นได้ว่าเรือนนอนมีระดับที่สูง 1.80 เมตร (ภาพกลาง) รูปตัดแสดงเรือนของคุณแจ้ สังข์ทิพย์ ซึ่งเป็นเรือนที่ขยับเข้าไปตั้งถิ่นฐานลึกเข้าไปในสวน แต่ทว่าก็ยังประกอบอาชีพทำนาอยู่ด้วย จะเห็นว่าระดับพื้นเรือนนอนมีความสูงมากขึ้น คือ 2.0 เมตร และ (ภาพล่าง) รูปตัดแสดงเรือนคุณพวงกรกฎ ที่ตั้งอยู่ในสวนยางที่ตัดขาดออกไปสร้างเรือนอย่างโดดเดี่ยว ทำให้มีการยกพื้นเรือนนอนสูงมากถึง 2.9 เมตร

5.2.3 สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่อยู่อาศัยทรงคุณค่าใน ต.จองถนน อ.บางแก้ว: ชุมชนเกษตรกรรม ทำนา และการค้า

ตำบลจองถนน มีพื้นที่ลาดจากทิศตะวันตกไปทิศตะวันออกจนจรดกับทะเลสาบสงขลา พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่เกษตรกรรมทำนามาตั้งแต่อดีต ดังปรากฏหลักฐานการตั้งชุมชนมาตั้งแต่ยุคโบราณตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นอย่างซ้ำ ดังปรากฏประจักษ์หลักฐานทางสถาปัตยกรรมของวัดสะทังและวัดเขียนบางแก้ว พื้นที่บริเวณจองถนนมีความสำคัญเนื่องมาจากสัณฐานของพื้นที่ที่มีลักษณะเป็นคันดินทอดตัวยาวออกไปยังทะเลสาบจึงขนานนามพื้นที่นี้ว่า “จองถนน”¹¹ และมีลำคลองหลายสาย ทำให้พื้นที่บริเวณนี้ในอดีตทำหน้าที่เป็นจุดเชื่อมต่อที่สำคัญระหว่างการคมนาคมขนส่งทางน้ำในทะเลสาบกับการคมนาคมทางบกเข้าไปยังพื้นที่ตอนในซึ่งเป็นที่ตั้งของชุมชนที่ อ.เขาชัยสน ซึ่งที่ตั้งของอำเภอในปัจจุบันอยู่บริเวณสถานีรถไฟ

¹¹ จองถนน เป็นคำเก่า หมายถึง การถมดินลงในทะเลหรือท้องน้ำเพื่อเป็นถนน ดังเหตุการณ์ในรามเกียรติ์ ตอนหนุมานจองถนน ที่ว่าด้วยเหตุการณ์ที่หนุมานบัญชากองทัพให้ขุดดินและหินถมลงในมหาสมุทรเพื่อเชื่อมไปยังกรุงลงกา ซึ่งคำดังกล่าวนี้ทำให้สันนิษฐานว่าอาจเป็นคันดินที่สร้างขึ้นเพื่ออำนวยความสะดวกในการสัญจรมาตั้งแต่โบราณ

ในการวิจัยนี้ พบสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่อยู่อาศัยที่มีคุณค่า ตรงตามเกณฑ์การคัดสรร เป็นกรณีศึกษาจำนวน 7 หลัง คือ 1. เรือนคุณเชียว เนียมฮะ, 2. เรือนคุณกิมลัน แสงแก้ว, 3. เรือนคุณลัน ทร่เกิด, 4. เรือนคุณแปลก แก้วมรกต, 5. เรือนคุณอารีย์ เปล่งมาก, 6. เรือนคุณเจริญ เพ็งมาก, 7. เรือนคุณแคล้ว สะอาด ซึ่งสามารถจัดหมวดหมู่ได้เป็น “สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่อยู่อาศัยชาวนา” และ “เรือนพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยผู้ทำการค้า” ซึ่งต่างเป็นกรณีศึกษาที่น่าสนใจ ดังจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

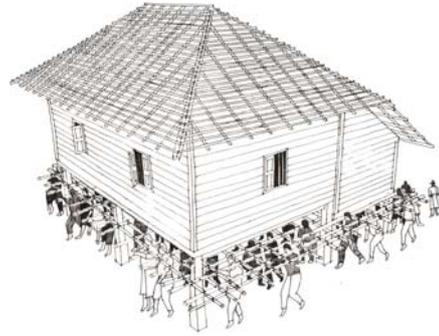
ภาพที่ 17: แผนที่แสดงที่ตั้งเรือนกรณีศึกษา และแบบสถาปัตยกรรมของเรือนกรณีศึกษาที่ตรงตามเกณฑ์จำนวน 7 หลัง ใน ต.จองถนน อ.บางแก้ว จ.พัทลุง

สำหรับตัวอย่างของ “สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยชาวนา” ที่พบในพื้นที่ศึกษาและมีความน่าสนใจอย่างยิ่ง คือ เรือนคุณเชียว เนียมฮะ เป็นกรณีศึกษาของเรือนที่น่าสนใจ คือ เป็นเรือนประกอบขึ้นจากเรือนจากสองแหล่ง คือ “เรือนริมเล” และ “เรือนบนควน” กล่าวคือ เรือนหลังซ้ายมือเป็นเรือนนอนดั้งเดิมที่ย้ายมาจากพื้นที่ริมทะเลสาบสงขลาเนื่องจากประสบโจรภัยที่ชุกชุมในอดีต และย้ายมาด้วยวิธีการที่เรียกว่า “หามเรือน” โดยเรือเฉพาะกระเบื่องมุงหลังคาลงเท่านั้นไม่ได้ถอดหรือโครงสร้างใดๆของเรือนลงเลย จากนั้นจึง “ออกปาก” ให้อาณาญาติมิตรมาช่วยกันย้ายเรือนมาที่ตั้งใหม่ที่ห่างจากที่ตั้งเดิมนับสิบกิโลเมตร ซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่น่าสนใจและเป็นวิธีการย้ายเรือนของภาคใต้ของไทย ตลอดจนพื้นที่คาบสมุทร และหมู่เกาะมาตั้งแต่ในอดีต เนื่องจากเรือนปลูกสร้างบนเสาที่ตั้งวางบนตอม่อหิน ไม่ได้ฝังเสาเรือนลงพื้นดินจึงทำให้สามารถยกย้ายได้ต่างไปจากเรือนที่ฝังเสาเรือนลงพื้นดินที่หากจะมีการย้ายที่ตั้งจะต้องมีการรื้อเรือนลงแล้วนำไปประกอบยังที่ใหม่

ในขณะที่เรือนทางขวามือนั้นเป็นเรือนที่รื้อจากที่อื่นมาปลูกสร้างใหม่เมื่อครอบครัวขยายขนาดขึ้น ซึ่งเรือนที่ชื่อมานี้แต่เดิมเป็นปลูกอยู่บนเนินเขาที่เรียกในภาษาถิ่นได้ว่า “ควน” ซึ่งเดิมเป็นเรือนของชาวสวน เรียกการรื้อเรือนลงแล้วย้ายในภาษาถิ่นได้ว่า “ลายมา” นอกจากนี้ จะเห็นว่าบานหน้าต่างมีขนาดเล็ก และอยู่สูงจากระดับพื้นเรือนก็มีเหตุผลเนื่องจากความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินนั่นเอง และพื้นที่ส่วนชานที่เชื่อมระหว่างเรือนทั้งสองหลังนั้นแต่เดิมไม่ได้มีหลังคาคลุมเพ็ญจะมามุงหลังคาสังกะสีในชั้นหลัง เพื่อรักษาพื้นกระดานไม้เคี่ยมที่นับวันจะมีมูลค่าและหาได้ยากขึ้น

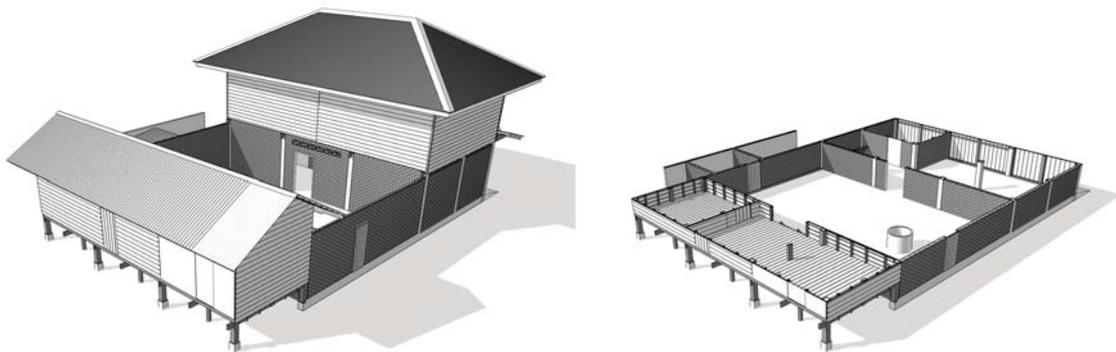

226 หน้าจั่ว: ว่าด้วยสถาปัตยกรรม การออกแบบ และสภาพแวดล้อม
วารสารวิชาการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

ภาพที่ 18: (ซ้าย) เรือนคุณเขี้ยว เนียมสะ ในปัจจุบัน (ขวา) ภาพจำลองการยกย้ายเรือนมาจากพื้นที่ริมทะเลสาบเพื่อมาสร้างใหม่ที่สถานที่ปัจจุบัน

สำหรับตัวอย่างของ “สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยผู้ทำการค้า” เป็นกรณีศึกษาที่น่าสนใจในพื้นที่ศึกษา ซึ่งพบประมาณ 20 หลัง หากสามารถสำรวจและสัมภาษณ์ได้เพียง 6 หลัง ซึ่งเป็นเรือนที่มีผู้อยู่อาศัยและเรือนส่วนใหญ่จะถูกปิดร้างไปโดยไม่มีผู้อยู่อาศัย ทำให้ทราบว่าชุมชนในบริเวณนี้เคยมีความรุ่งเรืองมาในอดีตในฐานะของชุมชนศูนย์กลาง การเชื่อมต่อระหว่างเส้นทางคมนาคมทางน้ำในทะเลสาบ และการคมนาคมทางบกของชุมชนเขาชัยสน แต่ทว่าปัจจุบันได้ซบเซาลงไปแล้ว ความน่าสนใจของเรือนในกลุ่มนี้คือ หากดูรูปลักษณะภายนอกของเรือนจะเห็นว่าเป็นเรือนที่มีหลังคาปั้นหย่าที่คล้ายคลึงกับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่อยู่อาศัยทั่วไป แต่เมื่อพิจารณาในผังของเรือนจะพบว่าเป็นเรือนที่สะท้อนให้เห็นลักษณะของการวางผังแบบ “เรือนในวัฒนธรรมจีน” ที่มีการวางผังเรือนที่แบ่งพื้นที่ด้านหน้าออกเป็น 3 ห้องเสา และด้านหลังมีลานโล่ง (Court) ที่มีบ่อน้ำอยู่ที่ลานดังกล่าวด้วย นับเป็นพัฒนาการของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่อยู่อาศัยที่สำคัญในพื้นที่ที่เป็นการบูรณาการแนวความคิดในการวางผังเรือนแบบจีนมาสู่เรือนภายใต้รูปทรงสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่อยู่อาศัยที่มีหลังคาแบบปั้นหย่าอย่างน่าสนใจอย่างยิ่ง

ภาพที่ 19: (ซ้าย) ภาพสามมิติแสดงเรือนกรณีศึกษาของคุณแปลก แก้วมรกต ซึ่งเมื่อมองรูปลักษณะภายนอกจะเห็นว่าเป็นสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่อยู่อาศัยที่มีหลังคาปั้นหย่าเช่นเรือนทั่วไป แต่เมื่อพิจารณาผังของเรือนแล้วจะเห็นว่ามีผังของเรือนแบบเรือนในวัฒนธรรมจีน

5.2.4 สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่อยู่อาศัยทรงคุณค่าใน ต.ฝาละมี อ.ปากพะยูน: เรือนมุสลิม และเรือนพุทธที่เป็นเรือนทอ

ตำบลฝาละมี เป็นชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานมาอย่างยาวนานในพื้นที่เขต อ.ปากพะยูน ซึ่งถือได้ว่าอำเภอที่มีชาวมุสลิมตั้งถิ่นฐานอยู่มากที่สุดในจังหวัดพัทลุง ซึ่งอำเภอปากพะยูนนี้ตั้งอยู่ริมทะเลสาบสงขลาซึ่งมีลักษณะเป็นช่องแคบที่เป็นจุดเชื่อมต่อกันระหว่างทะเลสาบสงขลาตอนกลางและตอนล่าง จึงทำให้บริเวณนี้เป็นจุดที่มีสัตว์น้ำชุกชุมมากจึงมีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวประมงและพัฒนาขึ้นกลายเป็นเมืองขนาดใหญ่ในปัจจุบัน

ในการศึกษาวิจัยนี้ พบสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่อยู่อาศัยที่มีคุณค่า ที่ตรงตามเกณฑ์การคัดสรรเป็นกรณีศึกษาจำนวน 6 หลัง คือ 1. เรือนคุณไยบ สมัด, 2. เรือนคุณเ้ายะ แหมมเหย๊ะ, 3. เรือนคุณหวง หนูขาว, 4. เรือนคุณเป็อน เอียดเหลือ, 5. เรือนคุณสมคิด พาณิชย์, 6. เรือนคุณเพรียงศักดิ์ ทองโอ ซึ่งแบ่งกรณีศึกษาที่น่าสนใจดังกล่าวออกเป็น 2 กลุ่ม คือ “สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่อยู่อาศัยชาวมุสลิม” และ “เรือนพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยชาวพุทธที่เป็นเรือนทอ” ซึ่งต่างเป็นกรณีศึกษาที่น่าสนใจ ดังจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

ภาพที่ 20: แผนที่แสดงที่ตั้งเรือนกรณีศึกษา และแบบสถาปัตยกรรมของเรือนกรณีศึกษาที่ตรงตามเกณฑ์จำนวน 6 หลัง ใน ต.ฝาละมี อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง

สำหรับ “สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยชาวมุสลิม” เนื่องจากท้องที่ อ.ปากพะยูนมีการตั้งถิ่นฐานของชาวมุสลิมที่มีระยะเวลาตั้งถิ่นฐานยาวนาน ทั้งนี้ มีสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่อยู่อาศัยในชุมชนบ้านบางม่วง หมู่ 3 ต.ฝาละมี ซึ่งเป็นชุมชนที่มีเศรษฐกิจเกี่ยวเนื่องกับการประมง เนื่องจากตั้งอยู่ริมคลองบางม่วงซึ่งเชื่อมต่อออกไปยังทะเลสาบปากพะยูนอันอุดมไปด้วยสัตว์น้ำประเภทต่างๆ อีกทั้งการประกอบอาชีพประมงซึ่งนับว่ามีรายได้สูงกว่าชาวนาจึงมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบที่อยู่อาศัยสูงขึ้นตามไปด้วย จากการศึกษาค้นคว้าพบว่ามีสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่อยู่อาศัยตรงตามเกณฑ์ที่กำหนดคงเหลือเพียง 2 หลัง ที่ทางโครงการวิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าเชิงลึก คือ เรือนของคุณไยบ สมัด และเรือนของคุณเ้ายะ แหมมเหย๊ะ ซึ่งกรณีศึกษานี้ให้ข้อมูลของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นชาวมุสลิมที่น่าสนใจ 2 ประการ ในแง่ของการตั้งถิ่นฐาน คือ เรือนมุสลิมเก่าแก่ที่พบในพื้นที่ศึกษาจะหันหน้าเรือนไปทางทิศตะวันออก โดยมีเรือนนอนอยู่ทางปากซ้ายมือ และส่วนเรือนนอนเป็นหลังคาทรงจั่ว ในขณะที่เรือนรองมีหลังคาทรงปั้นหย้า ดังเรือนของคุณเ้ายะ แหมมเหย๊ะ ซึ่งเป็นแบบแผนเดียวกันกับเรือนชาวพุทธ

ดั่งกรณีศึกษาที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว และสำหรับเรือนมุสลิมที่ตั้งอยู่ติดกับเส้นทางสัญจรทั้งทางน้ำ และทางบกจะให้ความสำคัญกับเส้นทางสัญจรโดยหันหน้าเรือนสัมพันธ์กับเส้นทางสัญจร ดังเรือนของคุณโยบ สมัด ซึ่งเรือนกรณีศึกษาทั้ง 2 นี้เป็นเรือนที่มีอายุการก่อสร้างใกล้เคียงกัน

สำหรับ “สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยชาวพุทธที่เป็นเรือนหอ” นับเป็นรูปแบบกรณีศึกษาที่น่าสนใจในชุมชนหมู่บ้านฝาละมี ต.ฝาละมี อ.ปากพะยูน เนื่องจากการศึกษาพบเรือนที่อยู่อาศัยจำนวนมากที่ยังคงรักษาเรือนไว้ได้เป็นอย่างดีจนเป็นที่น่าแปลกใจ เช่น เรือนของคุณเพียงศักดิ์ ทองโอ, เรือนของคุณหวง หนูขาว, เรือนของคุณเป็อน เอียดเหลือ, และเรือนของคุณสมคิด พาณิชย์ ซึ่งจากการลงภาคสนามสำรวจจริงวัด และสัมภาษณ์เจ้าของเรือนได้ข้อมูลว่า สาเหตุที่มีการดูแลรักษาเรือนเป็นอย่างดี แม้จะมีผู้อยู่อาศัยสูงอายุเพียง 2 คน หรือคนเดียว ได้ความว่าเรือนกรณีศึกษาเหล่านี้เป็น “เรือนตก”¹² ที่หมายความว่าเรือนหอที่เป็นสินสอดที่ฝ่ายชายสร้างขึ้นด้วยน้ำพักน้ำแรงในที่ดินของฝ่ายหญิง จากมูลเหตุดังกล่าวจึงทำให้เรือนที่เป็น “เรือนตก” ได้รับการดูแลรักษาเป็นอย่างดี ซึ่งแม้ว่าในเรือนบางหลังจะมีผู้อยู่อาศัยกันเพียงผู้อาวุโสสองคนสามี-ภรรยา หรือบางเรือนที่มีใครคนใดคนหนึ่งเสียชีวิตไปก่อนหน้า แต่ทว่าเรือนตกหลังนั้นก็ยังได้รับการดูแลรักษาไว้เป็นอย่างดีเพราะเป็นเรือนแห่งความผูกพัน

6. สรุปผลการศึกษา

จากการศึกษาเชิงลึกในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในเขตจังหวัดพัทลุง เพื่อศึกษาภาพรวมและสังเคราะห์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตของผู้คน ทั้งนี้ในแต่ละพื้นที่เมื่อผู้วิจัยได้รับการบ่งชี้แหล่งที่มีการตั้งถิ่นฐานเก่าแก่และต่อเนื่อง ซึ่งได้รับข้อมูลดังกล่าวจากการทบทวนวรรณกรรม และสารสนเทศต่างๆ ผสานกับการศึกษาผ่านแผนที่ และภาพถ่ายดาวเทียมเพื่อวิเคราะห์ลักษณะภูมิประเทศที่คาดว่ามีการตั้งถิ่นฐานยาวนาน และประสานงานกับหน่วยงานส่วนท้องถิ่น ผู้ทรงคุณวุฒิในท้องถิ่น ประชาชนท้องถิ่นองค์กรปกครองท้องถิ่น และเครือข่ายของผู้สูงอายุ จนได้มาถึงแหล่งที่มีการตั้งถิ่นฐานเก่าแก่และต่อเนื่อง ซึ่งในการศึกษาดังกล่าวจำเป็นต้องใช้เรือนกรณีศึกษาในการทำวิจัยจำนวนมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพื่อให้ครอบคลุมความหลากหลายทางวัฒนธรรมตลอดจนรูปแบบทางสถาปัตยกรรม เพื่อให้การวิเคราะห์ การสังเคราะห์ และสรุปผล ค้นพบองค์ความรู้ว่าด้วยพัฒนาการ และรูปแบบของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยทรงคุณค่าในจังหวัดพัทลุง

¹² คำว่า “ตก” นั้นมีความหมายว่า การตัดสินใจใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน ตรงกับคำในปัจจุบันว่า “ตกลง” หรือ “ตกลงปลงใจ”

ทั้งนี้ในการวิจัยมีกระบวนการคัดสรรกรณีศึกษา “สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่อยู่อาศัยทรงคุณค่า” ตามเกณฑ์ 6 ข้อ ซึ่งกรณีศึกษาที่ได้รับการคัดสรรเพื่อทำการศึกษาเชิงลึกนั้นก็คือ “เรือนเก่า” ในภาษาถิ่นได้ว่า “เรือนแต่แรก” ซึ่งเต็มไปด้วยคุณค่าในหลากหลายมิติ ในการศึกษาที่ยังมุ่งศึกษา “ที่อยู่อาศัยหรือบ้านที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ รวมไปถึงเป็นภาพสะท้อนให้เห็นสภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรมของชุมชนนั้นๆ”

การลงภาคสนามแต่ละชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในเขตจังหวัดพัทลุง แม้ว่าจะไม่ได้ทำการศึกษาเชิงลึกด้วยวิธีการสำรวจจริงวัด และการสัมภาษณ์เจ้าของเรือนทุกหลังในชุมชน แต่ผู้วิจัยคัดสรรด้วยการประเมินด้วยเครื่องมือสำรวจขั้นพื้นฐาน (Basic Survey) ก่อนที่จะใช้เกณฑ์ 6 ข้อมาเป็นตัวบ่งชี้เพื่อคัดเลือกกรณีศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่อยู่อาศัยทรงคุณค่าเพื่อศึกษาเชิงลึก ทั้งนี้ มีเรือนที่ได้รับการคัดเลือกทั้งสิ้น 58 หลัง ที่มีคุณค่าตามเกณฑ์ข้อใดข้อหนึ่ง หรือหลายข้อ จากเกณฑ์รวมทั้งสิ้น 6 ข้อ ดังรายละเอียดต่อไปนี้ คือ เรือนใน อ.ควนขนุน คือ ต.พนางตุง 9 หลัง, ต.ทะเลน้อย 3 หลัง, อ.เมืองฯ คือ เทศบาลลำปำ 19 หลัง, ต.ลำปำ 3 หลัง ต.หานโพธิ์ 7 หลัง, อ.เมืองฯ, อ.เขาชัยสน คือ ต.คลองขุด 1 หลัง, ต.จองถนน 7 หลัง, อ.บางแก้ว คือ ต.นาปะขอ 3 หลัง, อ.ปากพะยูน คือ ต.ผาละมี จำนวน 6 หลัง

จากการวิจัยยังมีข้อสังเกตว่า อาชีพของเจ้าของเรือนกรณีศึกษามีทั้ง การทำนา การทำสวน ผลไม้ การทำสวนยาง การประมง การค้า ซึ่งในอดีตนั้นแต่ละครัวเรือนจะมีอาชีพหลักที่ค่อนข้างชัดเจน โดยเฉพาะ “เรือนชวาเนา” ซึ่งจากการศึกษาพบว่าเป็นอาชีพที่สัมพันธ์กับเรือนที่มีแบบแผนที่ชัดเจน แต่ในสถานการณ์ปัจจุบันนั้นไม่สามารถจำแนกเรือนออกเป็นอาชีพได้อย่างตรงไปตรงมานัก เนื่องจากแต่ละครัวเรือนนั้นได้ประกอบอาชีพที่หลากหลายแตกต่างไปจากบริบทของอดีตโดยสิ้นเชิง และจากการศึกษาวิจัยได้จำแนกเรือนตามบริบทแวดล้อมที่ส่งผลต่อพัฒนาการทางสถาปัตยกรรมได้ดังต่อไปนี้ คือ “สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยที่แสดงความสัมพันธ์กับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนไทยภาคกลาง” และ “รูปแบบสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่อยู่อาศัยที่มีพัฒนาการของรูปแบบภายใต้บริบทแวดล้อมของพื้นที่” ทั้งนี้สามารถจำแนกพัฒนาการของรูปแบบทางสถาปัตยกรรมโดยสังเขปได้ดังต่อไปนี้ คือ

สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่อยู่อาศัยที่แสดงความสัมพันธ์กับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนไทยภาคกลาง

1. เรือนอายุประมาณ 140 ปี ดังตัวอย่าง “เรือนเจ้าเมืองพัทลุงหลังเก่า” ได้รับอิทธิพลจากเรือนไทยภาคกลางอย่างชัดเจนดังที่ปรากฏเป็นรูปแบบทางสถาปัตยกรรม
2. เรือนอายุประมาณ 120 ปี ดังตัวอย่าง “เรือนเจ้าเมืองหลังใหม่” แม้ว่าจะมีอายุในการก่อสร้างหลังจากเรือนเจ้าเมืองหลังเก่าไม่นานนัก แต่ทว่ามีการปรับเปลี่ยนรูปทรง และวัสดุก่อสร้างให้เหมาะสมกับภูมิประเทศที่มีฝนชุกและลมแรง ด้วยลดความสูงของหน้าจั่วลง ใช้ฝาผนังไม้ไผ่สานฉาบปูน และทำชานเป็นเครื่องก่อเพื่อความทนทานกว่าชานไม้เคี่ยมที่เป็นที่นิยม

รูปแบบสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่อยู่อาศัยที่มีพัฒนาการของรูปแบบภายใต้บริบทแวดล้อมของพื้นที่

3. เรือนอายุประมาณ 80-100 ปี เป็นเรือนชานา ยังให้ความสำคัญของทิศตะวันออกตามคติความเชื่อ ทางขวามือหรือทางทิศใต้ คือ เรือนนอน หลังคาเรือนนอน และเรือนรองเป็นหลังคาทรงจั่ว แต่ลดความสูงของหน้าจั่วลงมา เพื่อลดการต้านแรงลม ฝานั่งส่วนเรือนนอนใช้สังกะสีที่นำเข้ามาจากเกาะปีนัง และนำมาขายต่อที่เมืองสงขลา และเจ้าของเรือนในอดีตได้ซื้อหามาใช้เป็นวัสดุผนัง เรือนนอนมาตั้งแต่แรกสร้าง

4. เรือนอายุประมาณ 60-80 ปี เป็นตัวอย่างของเรือนชาวประมง จะเห็นได้ว่ายังให้ความสำคัญของทิศตะวันออกตามคติความเชื่อ ทางซ้ายมือหรือทางทิศใต้เป็นเรือนนอน ทางทิศเหนือเป็นเรือนรองซึ่งทั้งสองเรือนมีหลังคาทรงจั่ว แต่ทว่าเรือนมีขนาดเล็กมากเพราะไม่ได้เป็นเรือนสำหรับครอบครัวขยายเช่นครอบครัวชานา แต่มีการต่อเติมพื้นที่นั่งเป็นชานที่มีหลังคาทรงเพิงคลุม

5. เรือนอายุประมาณ 50-60 ปี เป็นช่วงเวลาที่มืออยู่ภายใต้บริบทของการแสวงหาที่ทำกินใหม่ เนื่องจากที่ราบลุ่มสำหรับการทำนา และที่ริมทะเลสาบสงขลาถูกจับจองไปจนหมดสิ้น จึงผลักดันให้มีการเข้าไปบุกเบิกตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่ลาดเชิงเขา และทำสวน และสัดส่วนของเรือนจะดูแปลกตามากขึ้น เนื่องจากยกได้สูงมากขึ้นไปตามสำนึกเรื่องความปลอดภัย

6. เรือนอายุประมาณ 40-50 ปี จะมีความหลากหลายของตัวอย่างเนื่องจากระบบสังคมวัฒนธรรมในพื้นที่ศึกษามีความซับซ้อนมากขึ้น เนื่องจากการเพิ่มจำนวนประชากรและการพัฒนาที่เป็นไปอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้เกิดความหลากหลายของรูปแบบทางสถาปัตยกรรม ซึ่งสภาพเศรษฐกิจโดยรวมยังพึ่งพิงกับการทำนาแต่ก็เริ่มมีพืชเศรษฐกิจใหม่ คือ ยางพารา จึงเป็นเหตุให้มีไปบุกเบิกพื้นที่เพื่อการตั้งถิ่นฐานห่างไปจากทะเลสาบมากขึ้นโดยเข้าไปยังที่ลาดเชิงเขาที่อยู่ตอนใน ทำให้เรือนกลุ่มนี้จะมีการยกได้สูงมากด้วยสำนึกเรื่องความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน และมีความนิยมในการสร้างหลังคาเรือนนอนเป็นหลังคาแบบปั้นหยามากขึ้น และเริ่มนิยมใช้หลังคาปั้นหยาเป็นหลังคาส่วนเรือนนอน และมีชานนั่งเล่นหน้าบ้าน นอกจากนี้ ยังมีเรือนที่มีการก่อสร้างลักษณะพิเศษคือหลังคาแบบปั้นหยาที่ซับซ้อนขึ้นเพื่อแสดงให้เห็นถึงฐานะ และศักดิ์ของเจ้าของเรือน

7. เรือนอายุประมาณ 30-40 ปี ในช่วงเวลาดังกล่าวชุมชนท้องถิ่นมีความเปลี่ยนแปลงมากขึ้นตามบริบทแวดล้อมทั้งภายใน และภายนอกชุมชนที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กัน ในช่วงเวลานี้เริ่มมีการย้ายถิ่นฐานข้ามพื้นที่ไปแสวงหาที่ทำกินใหม่ๆ ทำให้มีเรือนเก่าถูกขายด้วยเจ้าของย้ายถิ่นฐานใหม่ หรือมีการฐานะทางเศรษฐกิจที่ดีขึ้นก็จะปลูกเรือนใหม่ตามสมัยนิยม มีการนำเรือนเก่ามาจากแหล่งอื่นๆ มาปลูกสร้างเป็นเรือนใหม่ จะเห็นได้ว่ามีการกลับฝั่งเรือนซึ่งเป็นเหตุผลทางความเชื่อ นอกจากนี้ ในช่วงเวลานี้ยังมีการพัฒนาพื้นที่ด้วยการตัดถนนเชื่อมโยงชุมชนต่างๆ เข้าด้วยกัน ทำให้เป็นจุดเริ่มต้นให้กลุ่มคนไทยเชื้อสายจีนเข้ามาจับจองพื้นที่ริมถนนเพื่อปลูกเรือนที่เป็นทั้งที่อยู่อาศัยและค้าขาย ซึ่งเมื่อมองรูปแบบทางสถาปัตยกรรมเพียงภายนอกจะดูประหนึ่งว่าเป็นสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่อยู่อาศัยที่มีพัฒนาการขึ้นจากบริบทดั้งเดิม หากแต่เมื่อพิจารณาในผังของเรือนจะพบว่าเป็นเรือนในวัฒนธรรมจีน

ผลการศึกษา และวิเคราะห์ข้อมูล

ภาพที่ 21: ภาพสามมิติแสดงพัฒนาการทางรูปแบบสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่อยู่อาศัยทรงคุณค่าทางวัฒนธรรมลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในพื้นที่จังหวัดพัทลุง

7. บรรณานุกรม

เอกสารภาษาต่างประเทศ

- Magellan, Translated by Lord Stanley of Alderley. *The First Voyage Round the World*. (Translated from the accounts of Pigafetta and other contemporary writers.) 1874.
- Oliver, Paul. *Built to meet needs: Cultural Issues in Vernacular Architecture*. Amsterdam: Elsevier. 2006.
- Oliver, Paul. *Dwelling: the Vernacular House World Wide*. New York: Phaidon Press Limited. 2003.
- Rapoport, Amos. *House Form and Culture*. Englewood cliffs: Prentice-hall. 1969.
- Rudofsky, Bernard. *Architecture without Architects*. Garden City: Doubleday. 1964.
- Stuart Munro-Hay. *Nakhon Sri Thammarat the Archeology, History and Legends of a Southern Thai Town*. BKK: White Lotus. 2001.

เอกสารภาษาไทย

- เกรียงไกร เกิดศิริ. รายงานวิจัยการจัดการองค์ความรู้การใช้วัสดุก่อสร้างพื้นถิ่น และเทคโนโลยีก่อสร้างในพื้นที่ภาคกลาง. กรุงเทพฯ: การเคหะแห่งชาติ. 2554.
- กสร. ร.5. ม.2/50/2 (ม47/19) รายงานราชการมณฑลนครศรีธรรมราชของพระยาสุขุมนัยวินิต ร.ศ.117.
- กิติ ดันไทย. *หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจของคนลุ่มทะเลสาบสงขลา*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) 2552.
- ขมิ้นศรี. (นามปากกา). *เรื่องเล่ารอบทะเลสาบ*. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ. 2543.
- ขวลิต อังวิทย์อาธร. *การแลกเปลี่ยนและการค้าข้าวบริเวณชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) 2544.
- ทิวา ศุภจรรยา. "สภาพภูมิศาสตร์และการตั้งถิ่นฐานชุมชนโบราณบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา", สัมมนาทางวิชาการ *พัทลุงศึกษา: พัฒนาการสังคมวัฒนธรรมบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา*. 23-25 สิงหาคม 2536. ศูนย์วัฒนธรรม จ.พัทลุง.
- นิพัทธ์พร เฟ็งแก้ว. "เกาะยอ" ใน *อนุทินทะเลสาบ บ้านที่กจากแผ่นดินของปู-ทะเลของย่า*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุขภาพใจ. 2544.
- นิพัทธ์พร เฟ็งแก้ว. "ข้าว: หน้ยามหัตศจรย ในหนึ่งเมล็ดมีทุกสิ่งมีชีวิตต้องการ" ใน *อนุทินทะเลสาบ บ้านที่กจากแผ่นดินของปู-ทะเลของย่า*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุขภาพใจ. 2544.
- นิพัทธ์พร เฟ็งแก้ว. "บันทึกทะเลน้อย" ใน *อนุทินทะเลสาบ บ้านที่กจากแผ่นดินของปู-ทะเลของย่า*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุขภาพใจ. 2544.
- นกุล ชมภูนิช. *บ้านไทยเอกลักษณ์ของชาติ*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์. 2530.
- ปณัญญา ธเนศวร และคณะ. *แผนการใช้ที่ดินลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา*. (เอกสารทางวิชาการ เลขที่ 02 /07/41, กองวางแผนการใช้ที่ดิน กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตร และสหกรณ์, 2541.
- ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์. *ศิลปวัฒนธรรมภาคใต้*. กรุงเทพฯ: สุวีริยะสาส์น. 2548.
- พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว. "พระราชหัตถเลขาฉบับที่ 2 วันที่ 29 กรกฎาคม รัตนโกสินทร์ศก 108". ใน *พระราชหัตถเลขาในรัชกาลที่ 5 เรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู รวม 4 คราว (รศ.108, 109, 117, 120)*. กรุงเทพฯ: สมาคมนิสิตเก่าจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยฯ.
- ภิญญา สุวรรณศิริ. "เรือนภาคใต้" ใน *วารสารวิชาการคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*. ฉบับที่ 1 (2537).

- มโน พิสุทธิรัตนานนท์ และศรีน มณีโชติ. *เรือนไทยภาคใต้*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. 2535.
- ยงยุทธ ชูแว่น, ประมวล มณีโรจน์, วินัย สุกใส และพิเชษฐ์ แสงทอง. *บทสังเคราะห์เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในมิติประวัติศาสตร์*. กรุงเทพฯ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.). 2546.
- ยงยุทธ ชูแว่น. "ลักษณะทางด้านสังคม และเศรษฐกิจของชุมชนชาววนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาสมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์" ใน ยงยุทธ ชูแว่น บรรณาธิการ, *โลกของลุ่มทะเลสาบรวมบทความว่าด้วยประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์นาคกร, 2541.
- เลิศชาย ศิริชัย และนฤทธิ์ ดวงสุวรรณ. *ประมงพื้นบ้านลุ่มทะเลสาบวิถีและการเปลี่ยนแปลง*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) 2552.
- ศรีศักดิ์ วัลลิโกดม. *เรือนไทยบ้านไทย*. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ. 2549.
- สงบ สงเมือง. "ประวัติศาสตร์ภาคใต้" ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ เล่มที่ 5*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์. 2529.
- สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. *โครงสร้างและพลวัตวัฒนธรรมภาคใต้กับการพัฒนา*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. 2544.
- สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. "เรือนทรงไทยภาคใต้" ใน *หนังสืออนุสาวรีย์วิภาวดีรังสิต*. กรุงเทพฯ: บุรพาศิลป์การพิมพ์. 2522.
- สุนีย์ ทองไขร์. *สถานภาพและบทบาทหนังตะลุง จ.พัทลุง*. พัทลุง: ศูนย์วัฒนธรรมจ.พัทลุง โรงเรียนสตรีพัทลุง. มปป.
- สุภาวดี เชื้อพรหมณ. *พลวัตวิถีชีวิตของชุมชนและเรือนในลุ่มทะเลสาบสงขลา*. ศึกษานิพนธ์สาขาสภาพแวดล้อมสรรค์สร้าง, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. 2555.
- อมรา ศรีสุชาติ และธราพงษ์ ศรีสุชาติ, "ชุมชนสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์รัฐโบราณในภาคใต้", *สารานุกรมภาคใต้ 5*.
- อมรา ศรีสุชาติ. *สายรากภาคใต้: ภูมิลักษณะ รูปลักษณะ จิตลักษณะ*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2544.
- อมฤต หมวดทอง. *รายงานวิจัยเรือนพื้นถิ่นรอบทะเลน้อย จ.พัทลุง และนครศรีธรรมราช*. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม (เอกสารอัดสำเนา). 2553.
- อรศิริ ปาณินท์. "เรือนพื้นถิ่นไทย-ไท" ใน *เรือนพื้นถิ่นไทย-ไท*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย (สกว.) 2551.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. "ภูมิปัญญาทักษิณ" ใน *หนังสือชุดภูมิปัญญาชาวบ้านกับกระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวของชาวบ้านไทย*. 2545.

234 หน้าจั่ว: ว่าด้วยสถาปัตยกรรม การออกแบบ และสภาพแวดล้อม
วารสารวิชาการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

8. กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบพระคุณ ฝ่ายวิชาการพัฒนาที่อยู่อาศัย การเคหะแห่งชาติ ผู้สนับสนุนทุนในการวิจัย

ขอขอบพระคุณ คุณสมมติ เบ็ญจชัยพร, คุณธีระ แก่งทองกลาง

ขอขอบพระคุณ “นักวิจัยโครงการศึกษาวิจัยเพื่อจัดการความรู้เรื่องที่อยู่อาศัยและวิธีการอยู่อาศัย
ผ่านภูมิปัญญาท้องถิ่น พื้นที่ภาคใต้”: สมชาย เชื้อช่วยชู, ธนภุต ัญญากรณ์, สิริรัตน์
เพชรรัตน์, กุลพัชร เสนิงวงศ์ ณ อยุธยา,

“นักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา หลักสูตรปริญญาโทบัณฑิต และดุขภูบัณฑิต สาขาวิชา
สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร”: อ.อดิสร ศรีเสาวนันท,
อ.เจนยุทธ ล่อใจ, อ.กฤษณา อานโพธิ์ทอง, อ.ธนวดี ละม่อม, พรนิภา วงศ์พราวมาศ,
ณัฐพล พวงมาลา, พัชรียา คำดี, ภูมิภัก บัญณอม, อาทิตย์ จันทรเปลี่ยน, นิชนันท์
สุวรรณณะ, ณัฐวดี สัตนันท

“นักศึกษาฝึกงานจากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร”: วิศิษฐ์ ศรีพรม
สุรเชษฐ์ แก้วสกุล

“อาจารย์ และนักศึกษาฝึกงานจากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุพานวง
หลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว”: อ.จันเพ็ง ถ้อ, อ.คำชาย
พันทะวง, อ.นवलแสง โพนสาลี, กิมทอง สอบุนทอง, คัมภีร์พันธ์ คำชมพู, คำเลียน
สีจันทะวีไซ, สาคอน จันทะวง, นิดดา บุนปานี, ทองคุณ แสงมะณี

Development of Vernacular Dwelling House in Songkhla Lake Basin, Pattalung Province

Isarachai Buranaut, Ph.D.Candidate
Kullaphut Seneevong Na Ayudhaya

Researcher

A Study on the Explicit Knowledge and Local Wisdom in the Field of Housing
for Knowledge Management in the South of Thailand Research Program

Abstract

“Development of Vernacular Architecture in Songkhla Lake Basin, Pattalung Province” is a part of *“A Study on the Explicit Knowledge and Local Wisdom in the Field of Housing for Knowledge Management in the South of Thailand”* which studies the local communities in the area of Songkhla Lake Basin in Pattalung Province, then synthesizes the data on vernacular architecture, comprising 58 houses. Significant aspects are as follows:

1. The residents are mostly agriculturalists, farmers, fishermen, and merchants. Occupation used to play important role on housing, so houses are different. However, at present, due to changes in social contexts, members of each house work in different fields, so houses are not very different.
2. Social contexts have affected forms of vernacular architecture into two aspects: vernacular architecture related to that in the central region and vernacular architecture developed through changes in social contexts.
3. Firstly, vernacular dwelling house in Pattalung related to that in the central region, but then developed because of factors like geographical aspects, climate, construction materials, culture, and ways of life. Hence, later, dwelling has been adapted so as to go compatibly with the surroundings. The most clearly noticed example is the roof. That is, there used to be gable, but then it was replaced by hip roof, because of the monsoon. In addition, building orientation has also changed. In other words, houses which face the east with the bedroom in the south has changed in order to be compatible with circulation routes.

Keyword: Vernacular housing / traditional house in the South / Pattalung / living culture / architectural development

